

NONASP

Contemporani (Segle XIX) Manolo Freixa Bondia

La Constitució de Cadiz

Les Corts de Cadis van asseure les bases d'igualtat entre tots els ciutadans, sense distingir la noblesa, classe mitjana i poble; i per la Constitució de 1812 tots els espanyols són iguals civilment. Es van eliminar les senyories, les proves de noblesa per a ingressar en l'exèrcit i altres mostres de desigualtat. L'ensenyament amb important intervenció de la dona, contribuirà

consisteixen en les almoines dels fidels i el que es paga per estar a la Confraria i per la mort dels confreres tots d'acord amb les Constitucions.

La seua renda anual computada per un quinquenni procedent dels censos i almoines puja a unes 18 lliures jaqueses i poc menys les despeses. Totes les quantitats s'inverteixen en fins propis de la Confraria i administrats pel Prior i Majordom i signats pel Senyor Vicari Alejandro Altés Albiac.

En 1807 hi ha una collita extraordinària de gra. Les collites per aquesta zona no eren en l'antic més que mitjanes, perquè les aigües solien escassejar encara que no tant com ara; però, de cinc en cinc anys ja es podia comptar amb una collita gran i copiosa. L'abundància d'aquesta collita gairebé general a Espanya, va retardar la fam, la misèria i la pujada de preus que van tenir els grans pels anys 1811 i 1812.

En 1808 s'inicia la Guerra de la Independència contra França. La invasió de les tropes de Napoleó a Aragó s'inicia el 24 de maig. Se succeeixen els moviments de resistència patriòtica per la majoria de les

molt a esborrar les diferències d'antany.

Tot i les millores sanitàries, higièniques i alimentàries, continuen produint mortíferes epidèmies de febre groga i de còlera. A més d'aquestes epidèmies, les causes que augmenten la mortalitat són l'alt preu dels aliments, els forts impostos, els focus d'infecció i les guerres.

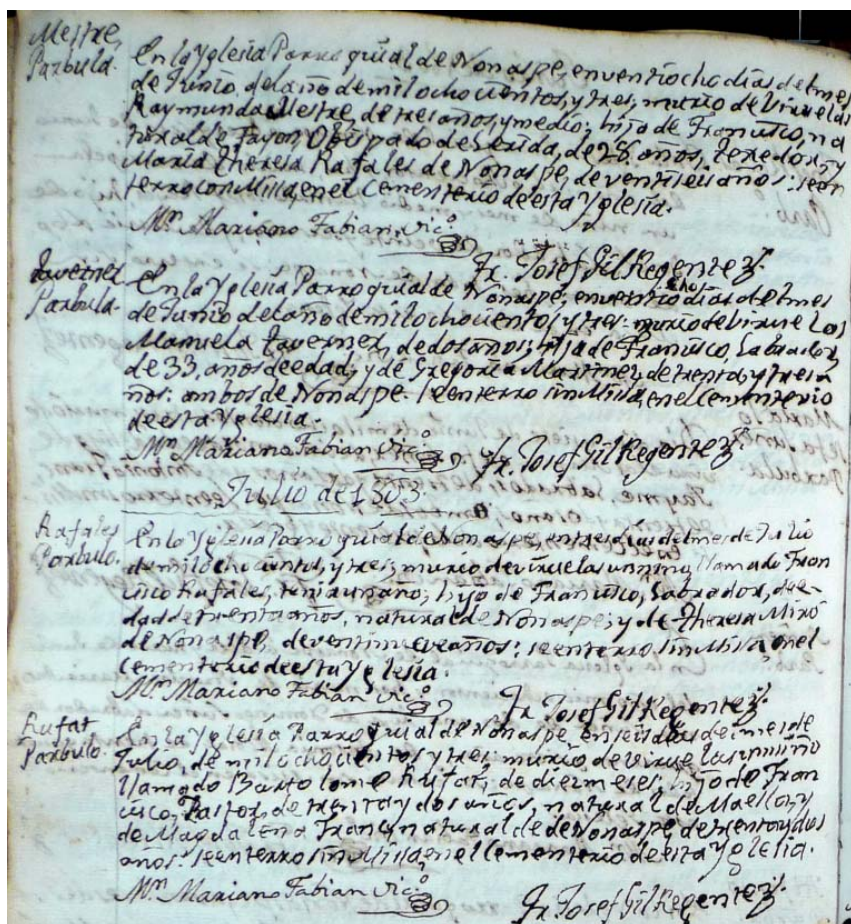
El Suprem Consell amb data 22 agost 1801 concedeix 1.882 rals i 12 morabatí de villó per a despeses d'aliments de l'Església i Sagristia de Nonasp, perpètuament i abans, en aquest mateix any s'havien concedit 123 lliures jaqueses, 2 sous i 11 diners per a reparacions de la Sagristia.

En 1803 moren en Nonasp vuit nens de verola (o pigota), en 1805 vuit del xarampió i en 1806 les febres produeixen divuit morts.

La població de Nonasp és de 625 habitants en 1801 i de 663 en 1805.

En la Visita Pastoral de 1804 es diu que hi ha una Confraria erigida sota la Invocació de Nostra Senyora del Rosari amb Decret del Papa Innocenci XI donat l'any 1679 com apareix en el llibre vell de la Confraria.

La seua dotació consisteix en una lliura, un sou, sis diners procedents de diversos censos que estan fent alguns particulars d'aquest poble. Les altres entrades d'aquesta Confraria

Xiquets morts per la pigota. Del llibre de difunts. 1803

provincies espanyoles. Aquests grups opositors a la presència francesa s'organitzen en Junes de Govern

locals i provincials.

De tota aquesta zona van sortir per Saragossa tots els allistats pels dies de Pasqua de l'Esperit Sant que va ser el 5 de juny. Tot just entrar a la ciutat, el dia 8 es van formar batallons amb els mossos. Ja estava llavors en Mallén l'exèrcit francès que baixava a Tarragona a les ordres del General Lefebre. Serà en Mallén on perdrà la vida el primer veí de Nonasp, el soldat Diego Llovet.

Els francesos arriben a Alcanyís el 26 gener 1809 on es produeixen cruentes batalles.

El 4 de març entren a Casp sense cap resistència, trobant només alguns ancians i malalts. El 28 de maig arriben els espanyols al comandament del General Blake amb la seua divisió de dotze mil homes. L'1 de juny surt amb direcció a Samper i Belchite. Els francesos tornen a Casp el 21 de juny cometent saquejos a les cases.

El 7 d'agost de 1809 lo Comandant Militar de la Línia del Algar, davant de Tortosa, dona notícies sobre la retirada dels francesos des de Casp a Saragossa i d'Alcanyís a Pamplona.

El dia 9 de setembre surten d'Alcanyís 200 francesos amb l'objectiu de saquejar Massalió i apoderar-se dels queviures que en aquesta hi havia i necessaris per als seus veïns; per fortuna són rebutjats i morts vint homes de les tropes invasores. No hi ha dubte que fets aïllats com aquest succeïrien igualment en Nonasp.

El 16 d'octubre, els espanyols, propietaris de Mequinensa, intenten rescatar Casp, però fracassen per la superioritat numèrica dels enemics.

El 6 de desembre els francesos ataquen Maella i després parteixen per Batea. Quan van amenaçar venir sobre Casp, les monges Caputxines en un nombre de trenta van ser posades en carros, passant per Favara, Nonasp (van estar dos dies) i es van dirigir a Tortosa. Quan els francesos van assetjar Tortosa es van dirigir a Reus acompanyats del Rector d'Nonasp, Mossèn Mariano Fabián. Conclou la guerra van tornar a Casp.

Com sempre en aquests casos i amb sort de no veure molt directament implicats, excepte uns casos excepcionals, toca als pobles bajoaragoneses ajudar en espècie o amb diners a les forces, en aquest cas les que lluitaven contra l'invasor. En Nonasp estarà de pas la 4ª Companyia del Tercer Terç de Saragossa.

Nonasp entra a formar part de França

El 5 de juny de 1810 els francesos ocupen Mequinensa amb 400 baixes.

En els mesos de maig i juny l'epidèmia de verola (o pigota), causa la mort de vint nens. La població de Nonasp és de 660 habitants.

Durant 1811 no hi va haver pluges, van faltar els grans, i igualment les collites de tardor i hivern. En aquesta zona es va vendre el blat a vuit durs la faneca, el pa a pesseta la lliura, l'ordi a sis duros la faneca, el blat de moro a cinc duros, les mongetes a sis durs, el vi a pesseta la mitjana i l'oli a vuit duros. El cultiu de les patates era per llavors recent en aquest país; però la fam el va generalitzar; i va ser tal el seu consum que tan tot just hi va haver casa on no gastessin, ja en menjar, ja en pastar, desfetes o juntes amb farina de blat.

En data 26 gener 1812 Napoleó signa un decret que divideix Catalunya en quatre departaments: Ter, Segre, Montserrat i Boques de l'Ebre (comprenia totes les terres travessades pel riu Ebre, el camp de Tarragona i els municipis de Fraga, Mequinensa, Favara i Nonasp). La prefectura era Lleida i les subprefecturas eren Cervera, Tortosa i Tarragona.

El 12 gener 1813 surt de Mequinensa una divisió francesa en les mans cau Maella. El Govern Constitucional de Saragossa concep el pla de reconquistar Mequinensa. El general Felipe Montes al gener, se situa amb cinc mil homes i va l'artilleria corresponent a

les rodalies de Mequinensa i dos mil a Nonasp (Regiment de Cavalleria de Villaviciosa i Regiment de Sant Joan de Alcavar). Des Casp s'envien queviures. En Nonasp es requisen per les tropes de Mequinensa:

- 17 caps de bestiar (deu de Mossén Juan José Franc-set de pastors)

El mariscal Louis Suchet

- 3 cavalls (taxats en sis unces d'or)

- 8 cafissos de blat i 2 fanegas d'ordi.

El Comandant General del Baix Aragó des del Quarter General de Mequinensa posa al Justícia d'Nonasp una multa de 8.000 rals de billó per no donar curs a les ordres de l'Excma. Junta Superior d'Aragó aplicada a les urgències de

la plaça.

A mitjans d'abril segueix el lloc. Davant la propera entrada de l'exèrcit francès amb cent cinquanta mil homes, aixeca el lloc i es dirigeix a Saragossa.

Vençut l'exèrcit francès a València, una gran part del mateix es divideix en dos cossos: un passa per Tortosa i un altre per Terol a Alcanyís i Casp al comandament del Mariscal Suchet el 12 de juliol de 1813. El dia 13, Suchet es troba en Fabara. Aquesta retirada marcava l'ocàs de Napoleó a Espanya. Els francesos havien perdut Aragó.

En Nonasp estarà de base la 2a Companyia del Batalló de Cariñena fins a mitjans de 1814 i des de gener d'aquest mateix any el Regiment d'Infanteria de Rioja.

L'agricultura i la ramaderia, que havien hagut d'atendre les exigències dels exèrcits enfrontats, van patir un important retrocés per tala d'arbres, crema de collites, matança de bestiar, etc. La població estava reduïda a la misèria i atabalada per les repetides contribucions. La misèria era tan mortífera que les armes de foc no van fer més víctimes que les epidèmies i la fam.

Acabada la guerra amb els francesos en 1814, s'institueix la Milícia Nacional que representava la idea del ciutadà-soldat. En 1834 naixerà com Milícia Urbana, passant a cridar Guàrdia Nacional en 1835. Estava composta per voluntaris de diferents pobles amb els seus caps locals a les ordres d'un altre comarcal. Nonasp pertanyia a la 3a Brigada de Voluntaris Ralistes d'Aragó, partit d'Alcanyís i contribuïa amb 460 rals que corresponien als impostos de tres diners

per carnisseria de carn, dos per mitja de vi, un a lliura d'aiguardent, uns diners en lliura de arròs, un per bacallà i divuit per faneca de mongetes. En aquesta mateixa època Casp ho va fer amb 17.840 rals, Maella amb 2.160 i Fabara amb 2.630.

Agustín Moreno és l'Alcalde de Nonasp.

És una època dominada pel sufragi censatari, és a dir queda restringit el dret, tant per triar com per ser elegit els majors contribuents, perquè segons la filosofia política de l'època eren els més capacitats per exercir els càrrecs polítics i portar la felicitat a la Nació. Darrere d'això hi ha un intent de marginar de la vida política a la majoria de la població, és un intent de controlar més i millor la vida econòmica i social per part de les classes governants.

La permanència en el càrrec variava segons les conjuntures polítiques i la seua estada en ell comportava la responsabilitat de fer-se càrrec dels deutes contractats durant el seu mandat de regidor, gravant els seus propis béns.

El mètode per a l'elecció de càrrecs municipals fins a 1834 queda així:

- L'1 d'octubre de cada any es reuniran els individus que formen l'Ajuntament i proposaran tres persones per als oficis d'Alcalde (1), Regidors (3) i Síndic (1). Les propostes les ralitzaven els veïns més benestants del poble.

- A partir del 15 d'octubre i fins al 15 de desembre es ralitzaven expedients prenent els informes necessaris de persones amants del Govern monàrquic sobre la conducta moral i política dels proposats, la seua idoneïtat, opinió pública que gaudeixin, i si es troben lliures de tota titlla legal. D'acord amb aquests expedients es triaran als individus perquè componguin l'Ajuntament.

- La llista dels elegits seran remeses al poble abans del 28 de desembre, perquè l'Ajuntament cessant pugui donar possessió al nou abans que acabi l'any i exercir els seus nous càrrecs a partir l'1 de gener entrant.

Com es pot observar les autoritats locals són elegides per ternes proposades pels individus de l'Ajuntament sortint i la seua elecció està condicionada a la seua fidelitat al règim, amor al Rei i ser els majors contribuents de qualsevol gènere d'impostos. La gran massa de la població no intervé per res en l'elecció, estant al marge de la vida política. El sufragi universal no es farà ralitat fins a 1868, havent d'esperar les dones fins a 1933.

Els pagesos d'aquesta comarca sembraven en cada "cahizada" (es diu cahizada a l'extensió de terreny que es pot sembrar amb un cafís de gra, que a la província de Saragossa, aquesta mesura agrària equival

a 38,140 àrees aproximadament de terra) 1 cafís de gra al vol, el qual, en els terrenys bons, ben preparats i amb anys de pluja produïen deu per un. El molt terreny que quedava inculte, servia per a pastures de bestiar, i en ell es produïa varietat d'arbustos, especialment romaní, alentisco, ginebre, coscoll, i altres varis. El romer (romaní) abundava tant que amb ell coïen en els forns de pa, de calç i de guix; les jabonerías i una gran part de les cuines domèstiques.

La major part de l'horta estava plantada d'oliveres i per això el producte d'aquest ram era superior a tots els altres junts. Es començaven a agafar les olives a primers de novembre i des de llavors s'obrien també els molins.

El blat i l'ordi eren la segona collita d'aquesta vila, que en general solia ser segura si el sementer era primerenca, és a dir, al setembre.

La tercera collita era el vi, molt més diminuta que en temps enrere, perquè els pagesos s'havien donat més a les oliveres, i així es trobaven solament vinyes a les hortes llunyanes. No prosperava la vinya a la muntanya, per l'excessiu calor a l'estiu, i escassetat d'aigua.

La collita de panís i bajoques era en aquesta època poc abundant, però començava ja a entreveure certa inclinació en els pagesos, i el mateix succeïa amb les patates. El cànem es conreava poc i el lli menys. El safrà va ser antigament una de les principals col·lites, ja que es pagava delme però en aquest temps ni es conreava, ni es coneixia.

De les hortalisses, la primera era la tomata. També les cebes eren molt abundants. La collita de la seda havia decaïgut molt. Tot i que no era de les mil·lors i el seu preu no era dels més pujats, n'hi havia prou no obstant per desterrar la fam i la necessitat de moltes cases i famílies. Estava ja gairebé abandonada a causa de la guerra passada amb els francesos, en la qual, s'havien destruït i tallat moltes moreres per falta de llenya, i ja no s'havia volgut replantar.

En Nonasp només teníem bestiar de llana i de pèl. Només els rics i benestants tenien bestiar, i aquests ho sostenien més pel fem per beneficiar els seus camps, que per la llana; però aquesta era de bona

qualitat.

Les arnes eren tancaments de robustes parets de pedra, i les seues portes igualment forts per lliurar la mel de la rapacitat dels lladres. Estaven posades esteses al llarg, perquè mai es treien ni es transportaven a altres punts. La mel era de gran qualitat per l'abundància de romaní i l'extensió del terreny.

Monedes utilitzades

1 lliura = 20 sous = 240 diners 1 pesseta = 7 sous i 6 diners

1 sou = 12 diners 1 escut = 2,50 pessetes

1 diners = 4 malles 1 cambra = 3 cèntims

1 ral de ardit = 24 diners = 2 sous = 36 morabatins

1 ral de billó = 34 morabatins.

Són Alcaldes: Agustín Andreu (1816), Antonio Andreu Llop i Joan Josep Ràfels (1819) i Joaquín Fuertes (1824).

El 21 d'octubre de 1818 es van realitzar l'últim enterrament a l'Església Parroquial, correspon a Fermina Navarro Oliver. En el seu testament de 1820 Mossén Juan José Franc Aguiló diu que se li enterrà en l'Església, però en la seua partida de defunció posa que no va poder ser enterrat per estar prohibit, encara que si es va seguir fent en l'Ermita.

En 1820 la població de Nonasp és de 723 habitants.

Al febrer de 1823, a causa de la pèssima marxa de les recaptacions, es va autoritzar el pagament en espècie de contribucions, encara que només les endarrerides.

En 1828 figura en els arxius parroquials que en Nonasp van complir amb la Parròquia 606 feligresos,

Termina una parroquia
Església.
Din veinte y uno de octubre de mil ochocientos diez y ocho,
se enterró con entierro doble, en la Iglesia parroquial
de Nonasp, a Fermina Navarro, viuda de Miguel Franc,
q. murio el día anterior, entre una y dos de la mañana, &
edad de sesenta y cuatro años poco más o menos, recibiendo
los sacramentos de Penitencia, Viático, y Extrema unction, q.
yo el intra scripto administre. En el día antes de su muerte,
hizo testamento, q. para en mi poder, etc. yo el intra scripto
hego recibí, por fecho de notario Real, en el día por un al
ma, by el sacramento q. se han acostumbrado hacer por el ma
yor de la casa, y a disposicion de la Cauda M. de la casa
deja un hijo a Miguel Franc, y a la hora presente, etc. yo
Maria Theresa Franc, Doncella, fianza de hijo el heredero
Miguel Franc, etc.
Fr. Joaquín Morer Regte

Últim enterrament a l'Església. Fermina Navarro 21/10/1818

als quals caldria afegir els petits, que en aquella època eren nombrosos. Aquest any neixen 57 nonaspins, hi ha 10 casaments i 33 defuncions.

Nonasp compta el 1830 amb 745 habitants.

En 1831 van ser fatals totes les collites, però especialment la de l'oli, que hi va haver poc i de pèssima qualitat. Al mes de gener es van tancar els molins per no haver ja olives per moldre. A Catalunya es va trobar el mitjà de bullir per sabó.

En un bàndol de 1832 en defensa dels propietaris i de les seves propietats es prohibeix *"tallar i fur-tar arbres, els seus plançons i llenya dels boscos de les heretats, fur-tar fems, fruites, blat, llegums, així en gra com en palla, desviar, fur-tar i usurpar les seves aigües, arrencar pedres ..."*. Com s'aprecia el que es furtava eren productes bàsics per a l'alimentació i subsistència de la població. Els habitants passaven fam i misèria. Les multes que pesaven sobre aquells que es enxampés robant eren dures si tenim en compte les pèssimes condicions de vida: anaven des de cinc sous a tres lliures, embargament de béns o deu dies de presó, penes que eren doblegades si l'acció es ralitzava per la nit.

En 1833 mor Ferran VII, a qui succeeix la seua filla Isabel II. Es produeix la Regència de Maria Cristina. El germà de Ferran VII, Carles de Borbó pretén la Corona d'Espanya iniciant-se la primera de les Guerres Carlistes. S'estableix la divisió del territori nacional en 49 províncies i cadascuna d'elles es subdivideixen en partits judicials.

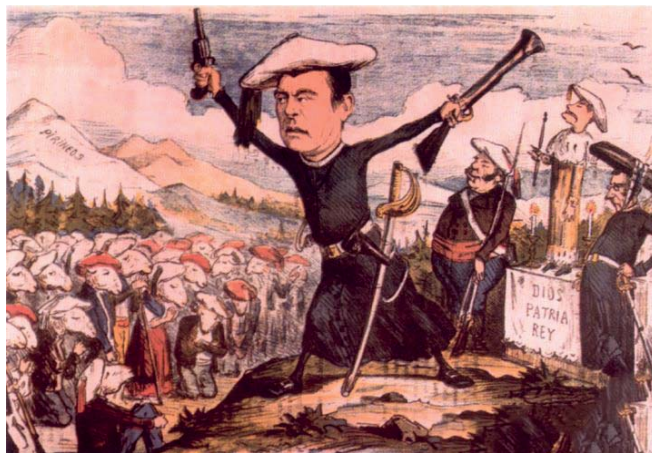
El Baix Aragó va ser, al llarg del segle XIX, un tradicional focus d'insurrecció carlina. Així es va demostrar durant les tres guerres civils que van ensangonar a Espanya: la primera entre 1833 i 1840, la segona durant 1846 i 1848, i finalment la tercera que transcorre entre 1872 i 1876.

El carlisme, clarament majoritari al Baix Aragó (Nonasp, Maella, Faió, Mequinensa i Escatrón), tindrà la seua base social a la petita pagesia de mentalitat tradicionalista, la situació econòmica, empitjorada com a conseqüència de les lleis desamortitzadores i l'alienació dels béns comunals dels pobles, es deteriorarà més encara a causa d'una perllongada crisi agrària.

Una cosa similar passarà amb amplis sectors del proletariat agrari: els jornalers, que canalitzaran el seu descontentament donant suport a la insurrecció carlina. Els liberals dividits en diverses tendències, sempre seran una escassa minoria a la comarca.

Per motius polítics, es restringeix l'ús d'armes i s'obliga als Justícies dels pobles a recollir totes les escopetes i armes de foc i blanques, així com les municions. S'adverteix que quan cessin els motius que han obligat a aquesta mesura, se'ls restituiran.

El 27 juliol 1833 diversos propietaris del rec

Sàtira contra els carlistes

del Sot presenten una alçada a la diputació Provincial i Govern Civil perquè es prohibís a Enrique i Tomàs Franc Vallespí amos del molí fariner del Matarranya a prendre aigües de la sèquia del Sot. Aquest molí havia estat adquirit pel seu pare Miguel Franc Navarro a la subhasta de Béns Nacionals i els havia estat alienat als Sanjuanistas de Casp tenint aquest convent un conveni amb els regants del 3 d'abril de 1818. En data 14 de maig de 1886 es va desestimar el recurs per assistir-los el dret que tenen a aquestes aigües i com que en l'actualitat per escassetat d'aigua no pot funcionar regularment dit molí perquè els veïns terratinents de la sèquia del Sot l'empren i no tenen dret a això sinó quan baixa més cabal que pot emprar un queixal del referit molí.

Al setembre de 1834 hi ha un brot violent de còlera morbo o pesta oriental, els estralls es deixaran notar terriblement en els dos bàndols contendents. La gent ja no pensava més que a arreglar les seves consciències, freqüència de sagraments i Església, confessions, novenes i salves cantades al vespre a l'Ermita i Església, rosari, creus i altres devocions. Morien a les poques hores després de ser atacats pel còlera. Eren dies de confusió i d'espant. Va durar fins al 14 de novembre. A Aragó van morir 8.385 persones, la major part dones. En Nonasp ho van fer 31 persones.

Aquest mateix any es crea la Milícia Urbana.

En contestació a la circular de la Capitania General d'Aragó amb data 1 de setembre de 1835 a la qual es demana la relació de voluntaris armats i sense armar, tant d'Infanteria com de Cavalleria, Nonasp apareix amb 102 voluntaris d'Infanteria, d'ells 19 armats i 83 sense armes; no contribuint amb cap voluntari de Cavalleria. Pertanyia al Corregimiento d'Alcanyís que constava de 2.678 infants voluntaris i 28 de Cavalleria. Per Oficial de Nonasp és designat Pedro Juan Ràfels, que malgrat ser solter, no arribar a l'edat i no pagar contribució és elegit perquè els anteriors de la llista no sabien llegir ni escriure.

Aquest mateix any Enrique Vallespí Franc (de

Fabara), que era capità de les Forces Ralistes zonal, sorprèn els carlins en Nonasp i els fa deu presoners. En Zurita són afusellats per desertors, els nonaspins Antonio Roc Ràfels i José Soler Roc.

Amb la desamortització de Mendizabal en 1836 es pot dir que s'extingeix definitivament el domini hospitalari, després de segles de domini en Nonasp. Els seus béns passen al patrimoni de l'Estat o bé són subhastats. L'Ordre acaba convertint-se en una organització merament honorífica, més coneguda com l'Ordre de Malta.

És alcalde de Nonasp, Antonio Llop.

En 1837 es declara obligatòria l'Ensenyament Primària.

En el Butlletí Oficial de la Província de Saragossa apareix la llista d'impostos especials de Guerra, que hauran de pagar els diferents pobles de la província:

Pobles	Rals de Velló
FAYON	9.713
FABARA	20.173
MAELLA	84.804
NONASP	11.581

Els pobles no poden pagar, però el Govern necessita els diners per seguir la Guerra pel que exigeixen les quantitats degudes, si no, s'han d'embargar els béns dels regidors. Nonasp devia des de 1830, 2.895 reials de Velló.

En 1838 els carlins entren en Nonasp i són executats 3 nonaspins: Joaquín Llop Alvarez, José Borraz Aranda i Sebastià Suñer Albiac. El capellà de Nonasp, Mossén Ramón Vallés s'ha de exiliar fins a 1841.

A Maella, el general Cabrera, derrota al mariscal de camp d'Isabel II, general Pardiñas, que mor en l'acció, juntament amb altres mil soldats entre liberals i carlins. Supervivents ferits es refugien al castell de Mequinensa.

Preus de productes alimentaris (en rals de velló i morabatins)

- 1 lliura carnissera (ovella) 4,13
- 1 lliura carnissera (cansalada) 30
- 1 litre de vi 0,44
- 1 kg de blat 1,12
- 1 kg d'ordi 0,19
- 1 litre d'oli 12

El General Ramón Cabrera "El trigre del Maestrat"

1 litre d'aiguardent 5

El jornal del peó era de 7 rals de velló.

Posseir un cavall o mul suposava un considerable capital del qual no disposaven una bona part dels habitants del poble. Per les contínues demandes militars de cavalls i de tot aquell animal útil per al transport de materials, es pot obtenir la valoració que dels cavalls, feia l'exèrcit en 1838:

- Cavalls i eugues entre 3 i 6 anys (entre 320 i 960 rals de velló)
- Cavalls entre 10 i 15 anys (entre 100 i 300 rals de velló).

Nonasp era un poble d'agricultors, senzill i humil, sacrificats per unes terres i una societat que se'ls imposava a marxés forçades. Dins de la duresa de la vida quotidiana, uns vivien amb algunes comoditats, altres vivien diàriament i altres intentaven subsistir. El passat d'aquestes terres en què avui vivim no va ser gens favorable. La lluita per la vida va ser intensa i estesa a la gran part dels nonaspins del moment.

En 1839 Nonasp és ocupat i quatre nonaspins són afusellats. El general Cabrera domina el Maestrat. Aquest mateix any acaba la Primera Guerra Carlista. Només subsisteix el focus de resistència de Catalunya, dirigit per Cabrera, que acabarà sent reduït en 1840.

La reina Maria Cristina renúncia a la Regència en 1840 començant la d'Espartero a 1841.

80 Rals de Velló

NONASP 1821-1840

Empleats municipals

Secretaris: Agustín Mora Monclús, Mariano Gimeno, Francisco Albiac, Manuel Albiac.

Metges: Antonio Buisán, Matias Mompel, Mariano Galindo, Pablo Moya, Pedro Radua Andreu.

Apotecaris: Manuel Draps.

Veterinaris: José Bielsa Fontanet, Francisco Andreu.

Mestres: Agustín Mora Monclús, Juan Francisco Foz.

Comerç i Indústria

Paletes: Antonio Ràfels Alcorisa.

Espardenyers: Francisco Muner Casillas.

Traginers: Antonio Roc.

Carnissers: Antonio Muñoz.

Fusters: Francisco Ventura Sanmartín

Ferrers: Jaime Reis Garrofi.

Moliners: Joaquín Martín Gaya.

Pastors: Pedro Maza Xer.

Teixidors: Manuel Ràfels, Manuel Tena, Plácido Tena

Sabaters: Antonio Andreu Latorre.

Es modifica la Llei d'Ajuntaments, segons la qual els alcaldes podran ser nomenats per real decret. Provoca l'oposició i es reclama una votació popular en l'elecció municipal.

L'1 de maig, el Cap Polític de Saragossa convidava a tota la província a què secundessin el projecte, que ja estava aprovat, d'obertura d'una carretera que dirigint-se per Reus, Móra d'Ebre i Caseres, proporcionaria a tot el Baix Aragó beneficis incalculables, tant en el sector del comerç com en el de la indústria.

Alejandro Altés és alcalde de Nonasp en 1842.

Té 675 habitants i és una època intermèdia entre la 1a i la 2a Guerra Carlista, però la intranquil·litat del moment fa que ja s'iniciïn els preparatius per a la 2a Guerra. La reorganització en aquesta zona, segons una circular del 27 de febrer i una altra del 19 d'abril, nomena Francisco Royo i Segura com a Cap de la 8a Brigada, de la qual depenen els Batallons 30, 31, 32 i 35 amb la cavalleria que s'organitzi. Assisteixen a aquesta reunió els onaspinos Antonio Roc i Roca (Capità de la 2a Companyia) i Isidro Ràfels (Capità de la 4a Companyia). Nonasp estava enquadrat en el Batalló 35.

El 25 abril 1842 el comandant del batalló Mequinensa 32, destacat en Nonasp demana per carta a la Diputació que se li lliurin 118 fusells amb les seves municions.

En 1843, el Rector va lliurar a l'Ajuntament centenars de documents i dos llibres cabrejos en un tronc de folis exigits per l'Administrador de Béns Nacionals sense que fossin retornats. Segurament serien cremats amb els altres documents de l'Ajuntament pels carlins.

El 13 de novembre de 1845, el Guarda de Casp, notifica que hi ha hagut un incendi a la Valperra. Diuen que té una extensió de 80 faneques de terra molt poblada de pins de poca edat.

És alcalde de Nonasp, Agustín Moreno.

El 21 d'abril de 1846, a la partida de la Vall de Batea, hi ha un altre incendi en el qual es diu que es van cremar 24 faneques de terra, poblades de pins joves.

Comença la Segona Guerra Carlina a 1847.

El Govern Superior Polític de la Província emet una circular en la qual es donen normes i recificació de l'estadística del veïnat per a les posteriors

El fossar a la vora de l'Església. Foto Josep Salvany eleccions municipals.

	Veïns	Electors	Elegibles	Regidors
Casp	1.713	207	103	16
Fabara	219	74	49	8
Maella	386	88	58	8
Nonasp	151	68	45	6

En 1848 acaba la Segona Guerra Carlista amb la derrota carlina. És un any sense collita de cereals i sense olives per una gran sequera. La gent passa una temporada terrible.

En un qüestionari enviat el 6 de setembre de 1849 pel la Parròquia de Nonasp l'Arquebisbe de Saragossa es diu que la Vila de Nonasp pertany a la Diòcesi i Província de Saragossa, Partit Judicial de Casp i Oficialat Eclesiàstic d'Alcaniys. Dista 17 llegües de Saragossa, 4 de Casp i 7 d'Alcaniys. Fabara està a dues hores i Maella a quatre. La Carretera Reial dista almenys a dotze hores o a una bona jornada.

Només hi ha una parròquia sota l'advocació de Sant Bartomeu Apòstol. Està classificada d'entrada, tot i que hauria d'estar de 2a ascens, perquè era escala immediata per ascendir a la dignitat de Sanjuanista de Casp. Els drets parroquials ascendien a 2.000 rals de billó, si es cobrava per un quinquenni. L'únic preceptor era el rector.

Hi ha dues ermites que se sostenen per la caritat dels feligresos, la primera de Sant Sebastià dins de la població i la segona sota l'advocació de Ntra. Sra. De les Dues Aigües. Es desconeix l'època de fundació de les dues. Estan sota el Patronat de l'Ajuntament, no tenen capellà, però la de la Mare de Déu té ermità que

es manté de les almoines.

Hi ha quatre Confraries: El Santíssim, Sant Miquel i Sant Bartomeu (constituïda en 1602), Mare de Déu del Roser (1673) i Dulcísimo Nom de Jesús (1699); i nou altars (Sant Bartomeu, Mare de Déu del Pilar, Mare de Déu del Roser, Sant Miquel, Divina Pastora, ànimes dels Sants Apòstols, Sant Joaquim, Sant Crist i Sant Antoni de Pàdua.

Hi ha un cementiri continu a l'Església i un hospital derruït gairebé del tot del que mana l'Ajuntament. No hi ha escola ni convent algun. Hi ha un mestre de primeres lletres amb una dotació de 75 duros i 8 més per la casa pagats per l'Ajuntament. Van pocs nens i per poc temps. A les nenes els ensenya una senyora sense títol la Doctrina Cristiana i a fer mitja.

En el Diccionari de Madoz s'escriu el següent sobre Nonasp: “*Situado en la cum-*

bre de un montecito entre los ríos Algars y Matarranya. La baten todos los vientos. Su clima es templado. Tiene 480 casas con la del Ayuntamiento y la cárcel, un castillo a la parte del Norte, que según sus armas denota haber pertenecido a los Templarios; escuela de niños y niñas, ambas poco concurridas, una iglesia parroquial (San Bartolomé apóstol), servida por un cura y un benefi ciado; una ermita dentro del pueblo dedicada a San Sebastián; y un santuario famoso con la advocación de María Sma. de las Dos Aguas, por estar situado entre los dos ríos antes mencionados; su iglesia es más capaz que la parroquial, de buena arquitectura, con su sacristía, buenos ornamentos, una casa habitación del ermitaño y un bonito paseo de cipreses.

El terreno es muy montañoso por el Este y el Sur; se pueden trabajar 50 yugadas (espacio de tierra que puede arar una yunta de bueyes en un día) aunque de mala calidad. Por el Oeste y Norte no es tan montañoso, por lo que trabajan algunos llanos que también son poco productivos. Hay una porción de regadio de unas 400 yugadas entre los dos ríos que producen bastante los años que no falta el agua.

Los caminos son locales en regular estado. El correo se recibe de Maella tres veces a la semana.

Produce trigo, vino y aceite; mantiene ganado lanar y hay caza de conejos y perdices. La industria es agrícola. Hay cuatro tejedores de lienzos comunes, un molino harinero y tres de aceite.

Su población es de 142 vecinos, 675 almas”.

Els ferrocarrils fan la seua aparició en l'economia espanyola; el sistema tributari es simplifica i mo-

dernitza i fa acte de presència la nova unitat monetària: el ral.

En 1851 els "Concejos" es governaven i administraven per si mateixos, sense necessitat de donar compte a ningú de les seves gestions. Des d'ara, totes les poblacions s'han d'administrar i governaran des de la capital i hauran de retre comptes al Governador de la Província, a la Diputació de la Província i al Delegat d'Hisenda.

Llavors, si s'estava en dèficit, es feia un repartiment equitatiu i s'augmentava la contribució, i cada any es repetia aquesta operació, i els pobles i pagesos no podien viure.

Any 1849

Es produeix una gran i terrible sequera que assola les terres de Nonasp i la comarca. Com a conseqüència d'això el 29 de juliol, va succeir un altre incendi a la Vall de Batea, zona del Racó. Es van cremar 1.265 pins i una extensió de 15 jovades de terra. A més es va cremar una zona al costat del terme de Faió de mig quart d'hora de llarg i uns dos-cents passos d'ample. El guarda en un dels seus escrits diu, que cada any hi ha un o dos, i critica als alcaldes per permetre fer carbó en els boscos, que segons ell, és una causa dels incendis.

Davant l'epidèmia de còlera de 1854 se suspelen les classes de nens i nenes. Es demana que no es toquin les campanes en tota funció de l'Església en què hagi reunió nombrosa, ni a mort, ni agonia; que la porta de l'Església es deixi oberta, per a la seua ventilació; que els habitatges habitades per més famílies de les que puguin contenir, es desallotgin les que sobrin, buscant-lloc per viure; que les sangoneres que hi hagi a la població s'ajuntin en gerres a propòsit i es conservin. Hi va haver aquest any en Nonasp 39 defuncions, 11 més que l'any anterior. L'epidèmia de 1855 no va ser tan violenta calculant-una mitjana dotzena de morts per aquesta causa.

En un informe de 1854 de Mossén Ramón Vallés de 54 anys que va estar en Nonasp vint anys es diu que hi havia tres classes d'enterraments: de 1a doble (180 rals de velló), de 2a senzilla (140 rals de velló) i

els de 3a o Hospital que eren gratis. La classe senzilla era obligatòria, la doble voluntària i la d'hospital necessària. A més existien els enterraments de pàrvuls amb missa (16 rals de velló) o sense missa a 6 rals de velló.

En els batejos segons costum immemorial es percep 16 diners per el Capellà i 6 diners per l'escolà, un llumí de mig pam i dos simples coques que pesen mitja lliura entre les dues, si no hi ha coca 2 rals de velló per el Capellà i 8 maravedís per l'escolà. En els casaments es percep 2 pessetes per les monicions, 13 pessetes pel casament de 1a classe, 10 pessetes en els de 2a i 5 en els altres que són els més freqüents. Quan hi ha Missa nupcial es porten dos coques, una per al Cura i una altra per al Sagristà i escolans.

L'informe també diu que l'Església és sòlida en les seves parets, però necessita objeccions a la porta, paviment i sostre que encara que és de lloses i volta quan plou s'omple d'aigua i el campanar està amenaçat de ruïna. Aquesta situada al centre de la Vila i el seu local no té prou capacitat per a la concurrència dels

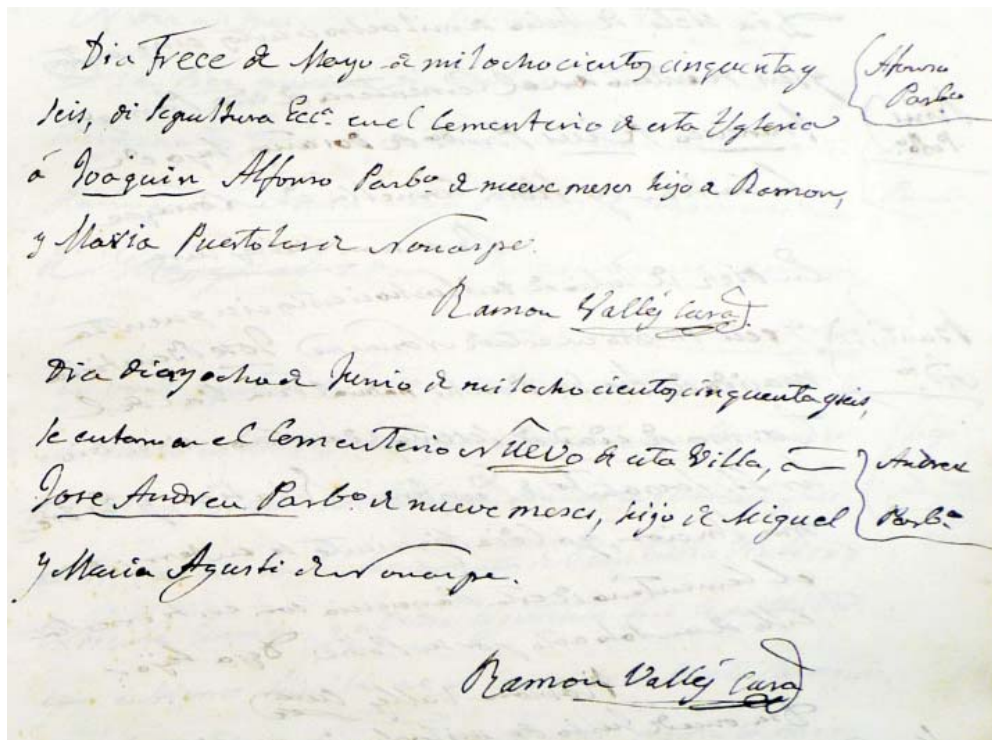
En quince de febrero de mil ochocientos cincuenta
y cinco, murió en Nonasp, Juan Siner de esta
villa de edad de treinta y cuatro años, marido de Maria
Rafales. Recibió los sacramentos de Penitencia,
viatico y Extrema Unción, y al dia siguiente fue
sepultado convenientemente en el cementerio de esta
villa. Dama en Poder Político Don Rafales.
Ramón Vallés cura

Del llibre de difunts. 15 de febrer de 1855

fidels.

Hi ha dos Capelles, un la de Sant Sebastià, dins de la població, que pot contenir dues-centes persones i se celebren cultes en ella doncs està en bon estat.

L'altra és de la Mare de Déu de Dos Aigües, a l'orient de la Vila, dista un quart d'hora, situada a la punta que forma la unió dels rius Algars i Matarranya i el seu local és de major capacitat que l'Església Parroquial. Es baixa en processó en les festivitats de la Mare de Déu. És un dels Santuaris més concorreguts d'aquesta comarca, es manté amb les almoines dels fidels de la població i comarca que concorre amb freqüència. Per a la seua custòdia hi ha contínuament un ermità i per la seua molta concurrència diària necessita un sacerdot.

Últim enterrament al cementeri de l'Església i primer C/ Mare de Déu. 1856

Aquesta Parròquia abraça quatre hores en quadre de territori. Confinava amb Fabara que dista dues hores, amb Mequinensa que dista cinc hores, amb Faió que dista tres hores, amb la Pobla de Massalua tres hores i Batea quatre hores. Dista de Saragossa vint-i-sis hores i de Casp sis hores.

Encara que la seua filegria viu al poble, en època de collites viuen alguns en masies i cal administrar-los els sagraments. Els camins estan en un estat mitjà, és terreny muntanyós, abundants penyes, cingles i barrancs. Es reguen algunes porcions de terres pels rius Algars i Matarranya a l'hivern i poques vegades a l'estiu.

En l'actualitat el Mossèn percep 3.300 rals de velló quan pagui el Govern i la Comissió Diocesana. Les Misses se celebren conventuals, cantades i amb òrgan. Antigament es pagaven sagristà, organista i assistents del fons de Primícies, en l'actualitat se'ls paga d'acord amb el poc que es percep del Govern.

En vista de la greu sequera de 1855 es fan rogatives. En aquesta època, com en segles anteriors, el dret a obtenir o aprofitar la llenya era de primordial necessitat. S'usava per a forns de coure pa, forns de guix, de calç i de teula. També s'utilitzava cremant per fertilitzar les terres esgotades o poc productives. Tot això sense oblidar-nos de l'escalfament de les llars.

Els ajuntaments havien de sol·licitar permís a la Diputació perquè se'ls autoritzés a extreure tota classe de llenya, excepte la de pi i savina, i limitant-se a la més envellida o que es trobés més avançada en vegetació.

El 20 de febrer es reorganitza la Milícia Urbana

coneguda ja llavors com Milícia Nacional i als seus soldats com Nacionals. Al partit de Casp pertanyia la Milícia de Nonasp que es va constituir de la següent manera: 2 capitans, 8 Oficials i 171 Milicians.

No tenien ni fusells, ni sabres, ni munició.

Estava dividida en dues companyies. Els oficials conjunts per a les dues Companyies eren:

Capitans: José Andrés i Casildo Altés.

Tinents: Pedro Juan Ráfels, José Folquer, Miguel Roc i Serafín Roc.

Sotstinents: Mariano Puértolas, Tomás Franc, Vicente Ráfels i Miguel Franc.

S'estableixen els jutjats de pau o municipals.

El 18 juny 1856 va començar a emprar-se el cementiri, situat al final del carrer de La Mare de Déu. El primer enterrament va ser el xiquet José Andreu, de nou mesos. Va estar en ús fins a 1911 perquè al créixer el poble quedava ja molt a prop seu.

L'escribà Francisco Higuera es va encarregar dels Protocols de la Redempció dels Censos, la majoria procedent de la desamortització i pertanyents al Capítol Eclesiàstic. La relació de la compra d'edificis en Nonasp (carrers Rabal, Major, De Estimada, Soldevilla, Saint Lucia, Portal i Nova) per nonaspins és la següent: Miguel Franc (4), Ursula França (1), Agustín Moreno (2), Casildo Altés (3), Miguel Salvador (1), José Andrés (1), Nicolás Llop (1), Miguel Roc (4) i José Ráfels (1). La Ferreria era al carrer Rabal.

El 13 d'abril de 1857, es van reunir els veïns de Nonasp: Mateu Baró, Manuel Ráfels, José Domenech, Pablo Andrés, Pedro Juan Ráfels, Tomàs Albiac, Joaquín Andreu, José Llop Lecha, Joaquín Llop, Antonio Navarro, Domingo Cabré, Benito Zurita, Tomás Taverner i Agustín Cubeles, davant l'escribano per SM i numerari de la Vila de Nonasp Bernardo Bosc sent testimonis Lorenzo Navas, mosso de cirurgia i Valero Vaig prendre, pagès, veïns de la Vila. Es va establir una societat o companyia per al sosteniment d'una assut i la sèquia del Pla Embatallé que tenien feta.

En aquest document acorden:

- Que l'assut i llera ha de pagar a costa de tots els de la referida companyia.

- No podrà extreure aigua de la sèquia més

que quan toqui alhora.

- El que toqui l'aigua sense correspondre serà sancionat amb deu rals de velló per cada quart d'hora de terra que regui.

Nonasp compta a 1857 amb una població de 1.305 habitants.

En 1859 comença la Guerra del Marroc que acabarà l'any següent.

S'amplia l'Ermита de la Mare de Déu de Dos Aigües, afegint-li una nau lateral orientada al nord. L'obra s'havia iniciat en 1850.

Del 4 febrer 1860 és el document més antic que es troba en els Arxius de l'antic Ajuntament. És del Jutjat de Pau i correspon a un judici verbal d'Antonio Navarro contra Agustín Roc i Tomasa Silué perquè li paguin 124 rals de velló que en gèneres a fiar van prendre de la seua botiga. El suplent Jutge de Pau Pedro Juan Ràfels sentència el pagament del deute, costes i despeses del judici en un termini de quinze dies. El Jutge Titular era Alejandro Altés (1860-1871).

En la Visita Pastoral d'aquest mateix any, es diu que la Pila Baptismal és de coure i sigui substituïda per una altra de marbre, pisa o un altre material, ja que la que hi ha fa cerdenillo. Adverteix que els costums s'han ressentit a causa de les guerres.

Es donen ordres que en les partides de naixement, casament i defunció es posin molts detalls que no es posaven abans, com professions i noms d'avis i que no posin dades no esdevinguts en la Vila d'exiliats o de guerra.

En el Butlletí Oficial de la província de Saragossa es publica al juny de 1861 que en Nonasp, partit judicial de Casp i 293 veïns, es troba vacant la plaça de professor de Cirurgia amb l'objecte que els facultatius als qui convingui, puguin sol·licitar-la a seu Ajuntament, el qual contractarà per l'assistència de la titularitat i per als malalts pobres de solemnitat.

En 1863 es reben els pesos i mesures arreglades al sistema mètric decimal introduït a Espanya mitjançant la Llei de 1849.

PESOS I MESURES A NONASP

Almosta: Quantitat que cap en les dues mans juntes unides de costat.

Almud: Mesura de capacitat per grans equivalent a 3,45 litres.

Arroba: Mesura de pes de 10,400 kg.

Barril: Mesura de capacitat entre 7 i 140 litres.

Bocoi: Mesura de capacitat de 650 litres.

Braçat: Conjunt de canyes, herba o llenya que es pot agafar amb els braços.

Cana: Mesura de longitud equivalent a 8 pams o 2 pas-

sos.

Cante: Mesura de capacitat per a vi i oli entre 12 i 16 litres.

Càrrega (carga): Quantitat de raïm transportable equivalent a 100 kg.

Carratell: Mesura de capacitat per a vi entre 1 i 2 litres.

Cavalló: Mesura de superfície agrària igual a 89 metres.

Doble: Mesura de capacitat per grans igual a 10 almuds i mig o 43,575 litres

Faneca: Mesura de capacitat per grans igual a 12 almuds o 41,4 litres.

Feix: Conjunt de branques disposades paral·lelament i lligades.

Feixa: Mesura de superfície agrària, equivalent a l'extensió d'una parcel·la rectangular d'uns 30 pams d'ample per més de 30 de llarg.

Fila: Quantitat d'aigua que passa per un forat d'un dit quadrat.

Forc: Distància entre el dit polze i índex, quan estan separats al màxim.

Garba: Conjunt de gavelles.

Gavella: Conjunt de manats d'espigues per formar una garba.

Hora d'aigua: Cabal d'aigua per regar que podia passar per un reg en una hora.

Hora de camí: Distància que es pot recórrer durant una hora. Entre 3,5 i 5 km.

Jornal: Extensió de terra que es pot treballar en un dia.

Llegua: Mesura de longitud de 5.572 metres.

Lliura: Unitat de pes igual a 12 unces o 400 grams.

Madeixa: Quantitat de fil que està enrotllat regularment.

Menat: Conjunt de coses que es poden agafar i portar en una mà.

Mullada: Mesura de superfície equivalent a 4.896 metres quadrats.

Morter: Mesura de capacitat per a àrids equivalent a 2,75 litres.

Mundina: Mesura de superfície equivalent a 306 metres quadrats.

Pam: Mesura de longitud de 20 centímetres.

Pas: Mesura de longitud d'un metre.

Peu: Mesura de longitud de 30 centímetres.

Porró: Mesura de capacitat per a líquids d'un litre aproximadament.

Portadora: S'utilitzava per al transport de raïm. La seua capacitat era d'uns 83 kg.

Quartera: Mesura de capacitat per grans igual a 73 litres.

Sac: Quantitat que cap dins del recipient que li dona el seu nom.

Teula: Quantitat d'aigua que podia passar per una teu-

la.

Onça: Mesura de pes igual a 0,033 kg. Vara Mesura de longitud utilitzada en botigues de teixits equivalent a 0,772m.

Vara: quadrada Mesura de superfície equivalent a 0,60 metres quadrats.

Del 24 al 27 de desembre va caure una gran nevada causant grans danys en l'arbrat. El fred va ser intensíssim. Els desgraciats demanen a l'Ajuntament llenya per a les seves llars. El bestiar va morir gairebé per complet. Es presenten alguns casos de còlera. Moren en Nonasp durant aquest any 59 persones.

El 24 d'agost de 1864 beneeixen les dues campanes majors (refoses); la major de 26 arroves (270 kg) és l'anomenada Miquela Bartolomea i l'altra de 16 arroves (166 kg) Maria Blasa. El cost de fosa d'ambdues campanes va ser de dos mil rals de billó i aquest import va ser sufragat per la Vila.

Del 10 abril 1865 és el següent resum dels majors contribuents dels líquids imposables que per riquesa rústica, urbana i ramaderia:

LÍQUIDOS IMPONIBLES (reales y céntimos)				
Noms	Rústica	Urbana	Ganadería	Total
Alejandro Altés	2.549,31	5.700	700	38.119,31
Enrique Franc	7.097,42	2.324	1.120	10.551,42
José Llop Folguer	2.267,88	453	60	2.780,88
José Ráfales Llop	1.182,55	344	500	2.026,55
Miguel Andreu Tena	1.732,32	226	100	2.058,32
Miguel Roc	2.535,33	482	100	3.117,33
Pedro Juan Ráfales	7.530,5	1.252	900	9.682,5
Tomás Franc	1.661,64	224	120	2.015,64
Vda. Antonio Andreu	1.912,65	385	80	2.977,65
Vda. Joaquín Gimeno	977,99	266	40	2.283,99
Ajuntament	5.058	448,47	-	5.506,47

Líquids imposables que per riquesa rústica i urbana té l'Ajuntament

Montanya/erm

Per 2.529 cafissos de terra inculta destinada a pastura una part de l'any exclusivament a dos rals el Cahis sense baixa alguna. (5.058 Rals).

Urbana

Un Forn de pa coure procedent dels propis de Nonasp, situat al carrer del Forn, confrontant amb Antonio Ráfels, vídua de Manuel Franc i un carreró sense nom. Consta la seua superfície de 407 vares quadra-

des que equivalen a 238 metres i 39 decímetres. Té una olla de 26 pams de diàmetre i un corral descobert per col•locar llenya. (150 Reials)

Un Forn de pa coure procedent dels propis de Nonasp, situat a la plaça de Sant Joan, confrontant amb Antonio Andreu, vídua de José Buysán i carrer Nou. Consta la seua superfície de 169 vares quadres que equivalen a 100 metres 72 decímetres.

Té pis baix i primer, una olla de 24 pams de diàmetre i un corral descobert per col•locar llenya. (120 Reials)

Un Molí oleario a la plaça de Sant Bartomeu. (178,47 Rals)

La Hisenda era la principal recaptadora de les contribucions i la principal contribució era el cadastre. Altres contribucions directes eren el Subsidi de Comerç i Indústria i els impostos municipals.

Altres pagaments menors eren: lloguers de cases, arrendament d'aiguardents i licors, arrendament de la taverna, impost sobre la carn, despeses del Jutjat, paper segellat, tabac, etc.

El nombre de caps de bestiar és el següent:

Mular 153

Caballar 3

Lanar 547

Asnal 142

Caprí 207

Boví 11

A l'octubre tornen a registrar quatre morts per còlera i en 1867 s'iniciarà l'epidèmia de verola negra que produirà 33 defuncions. Va haver de ser molt contagiosa, ja que s'ordenava enterrar els morts el mateix dia de morir.

El 24 de desembre de 1867 es va publicuen les llistes electorals amb els nonaspins amb dret a vot.

Nonasp pertany al Districte de l'Almunia, Secció de Casp, amb els pobles següents:

Casp 339 Fabara 82 Mequinensa 54

Chiprana 61 Faió 28 Nonasp 20

Escatrón 97 Maella 142 Sástago 90

Aquestes seran les últimes eleccions que es realitzen sobre la base del sufragi censatari masculí. És a dir només tenen drets polítics aquells contribuents que sobrepassin una determinada imposició fiscal. Es marginen aquells que no són propietaris i dins dels propietaris a aquells que no arribin la quota fiscal exi-

despeses proporcionalment a la terra que converteixi en regadiu cada terratinent.

No sembla que va durar molt la seua construcció, però a causa del seu poc desnivell aviat va tenir dificultats. En l'acta del 29 agost 1886 ja s'exposa que es troba en tal mal estat que s'ha fet impossible fer els regs convenients.

El 21 d'octubre el Govern decreta la desaparició de totes les Junes Locals que s'havien constituït en territori espanyol per exercir la funció d'autoritats provisionals. Es promulguen les lleis Municipal i Pro-

vincial per les quals es dota aquestes entitats dels mitjans necessaris per a desenvolupar-se. Es reconeix la llibertat d'expressió, d'ensenyament i de reunió pacífica per a fins que no fossin contraris a les lleis. El 9 de novembre s'estableix el sufragi universal per a tots els homes majors de 25 anys.

Periòdic "El Descamisado"

git per les lleis electorals.

Per ser elector elegible s'havia de superar una altra quota contributaria més elevada. És a dir els càrrecs electius anaven a parar als majors contribuents, a la població benestant i acabalada.

La Diputació Provincial podia destituir dels seus càrrecs tant a alcaldes com a regidors ja sigui per incapacitat, per qüestions personals o per incompatibilitats dels seus càrrecs. Els regidors són responsables davant Hisenda del cobrament de les contribucions durant el seu període de mandat, si aquestes no es realitzen i queden endarrerides són responsables els regidors, podent ser arrestats per l'autoritat fiscal i empresonats, arribant al cas extrem de la venda en subhasta pública de béns particulars dels propis regidors envers el seu import pagar les contribucions endarrerides. Això explica la resistència a exercir càrrecs municipals i el per què es vol que els exerceixin els grans propietaris.

El 9 d'agost de 1868, davant el notari de Fabara Miguel Bosc, es van reunir divuit terratinents de Nonasp, vuit de Fabara i un de Batea, propietaris d'unes terres de secà per convertir-les en horta a base de la construcció d'una sèquia per a la seua reg.

El rec anomenada del Pla del Pinyeral es construïria al Ramblar del riu Algars, agafant aquesta sota la carretera (terme de Favara) i propietat de la Senyora Princesa de Belmonte i acaba al Cap Baix de La Llovera (terme de Nonasp), determinant que es paguin les

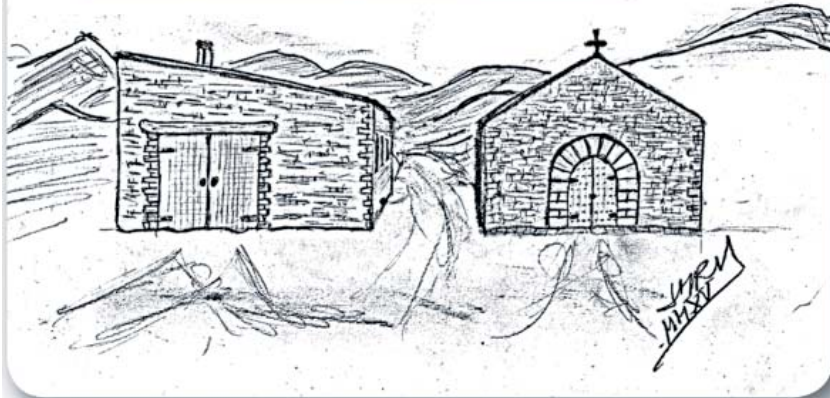
Al 31 de desembre de 1868. "El Descamisado" periòdic de Casp, parla així de les eleccions municipals que hi ha hagut: "Nuestros buenos amigos del pequeño pueblo de Nonaspe, Franc, Mora, Ráfales y demás, sabemos que, en cuanto les sea dable, con la lealtad y patriotismo que les caracteriza, han de conducir bien aquel vecindario, que tan identifi cado se halla con las eternas leyes del progreso".

Es desenvolupa amb gran violència l'epidèmia anomenada "el muermo" en les cavalleries i la de verola negra amb 33 morts. Era molt contagiosa i s'ordenava enterrar els morts el mateix dia de morir.

Es ven en subhasta per l'Estat, el molí oleario situat en l'actual Sindicat. S'adjudica a un comerciant de Casp pel preu de 1.872 escuts i 200 mil·lèsimes. El document de la seua descripció diu: "Un molino oleario procedente de los propios de Nonaspe, sito en dicho pueblo, Plaza de San Bartolomé, señalado con el nº 1, lindante por la derecha entrando, con el Camino de Batea, por la izquierda con el corral de Rafael Pérez Peralta y por la espalda con otro de José Ráfales Maús. Consta de un solo piso y una superficie de 309 varas cuadradas de sitio equivalente a 184 metros 15 decímetros cuadrados. Tiene una prensa útil, una rueda de piedra para deshacer la oliva del terreno, esta rueda con caballería, un infierno o depósito de oleaza de cinco pilas." A principis del segle actual és convertit en forn de coure pa i el 1916 a Sindicat Agrícola.

S'estipula que les escoles necessàries per generalitzar la instrucció primària es mantindran amb

Molí i Sant Sebastià

fons públics i que el nomenament de mestres dependrà dels ajuntaments.

S'estableix per primera vegada a Espanya la llibertat de culte i el matrimoni civil.

La nova unitat monetària és la pesseta que substitueix a l'escut d'argent. Així, han encunyar monedes d'or de 100, 50, 20, 10 i 5 pessetes; de plata de 5, 2 i 1 pesseta i de 50 i 20 cèntims; i en bronze de 10, 5, 2 i cèntim que entraran en circulació a partir de l'1 juliol 1870.

Algunes de les ordenances municipals que tot i trobar-se en tota la seua força legal, eren una mica lletra morta, eren les següents:

- Els propietaris d'establiments públics no han de consentir discussions o conferències públiques, disputes i baralles en què es atempti contra la seguretat i repòs dels veïns, o es falti al respecte degut als costums.

- Es prohibeix tot treball personal en els diumenges i altres festes de precepte, exceptuant únicament les professions, exercicis de servei públic i privat absolutament necessaris, i les feines del camp en les èpoques de sembra i recol·lecció de fruits.

- Ningú podrà donar balls públics ni celebrar actes de diversió públicament sense permís.

- En els tres dies de Carnaval es permet caminar pels carrers amb disfressa, però només fins al vespre. Es prohibeix disfressar-se amb robes de militar, sacerdot, funcionari públic o amb vestit indecent.

- Es prohibeix donar amb guants, llençar aigua, farina, ni molestar de cap manera als transeünts.

- Queda prohibit l'abús de donar cencerradas als vidus i vídues que passin a contreure nou casament.

- Es prohibeix córrer pels carrers les cavalleries, deixar-soltes, ni conduir per les voreres.

- Tindran preferència a passar per les voreres, les persones que donin la dreta a les cases, sense perjudici de l'atenció deguda a les senyores, ancians i sacerdots.

- A les fonts, basses i abeuradors es prohibeix rentar robes, menuts, fregar vaixel·la, ni tocar l'aigua més que per la seua extracció en cànirs o cànirs.

- La fabricació i venda de pa és lliure. El que es destini al consum del públic ha d'estar fabricat amb farina de blat sense cap barreja, ben pastat i cuit, i d'una lliura de dotze unces de pes, o lliura i mitja segons el costum de la població.

- Es prohibeix absolutament la venda de carns esmoreïdes, les quals hauran d'enterrar en el lloc assenyalat per a les cavalleries.

- En les vendes només podrà donar al consumidor una tercera part en os a la vaca o bou, i una quarta part en les altres carns.

- Els atuells que serveixen per mesurar el vi, oli i vinagre, llet i altres líquids hauran de ser de llauna i estar contrastades.

- Es prohibeix criar a les habitacions, porcs, conills, coloms, gallines i bens. Només és permès fer-ho als corral·ls.

- Els femers se situaran a un quart d'hora de la població.

- La neteja dels carrers és obligatòria a tot veí en la respectiva frontera de casa, havent executar diàriament fins a les 8 del matí, a l'hivern, i fins a les 6 a l'estiu, sense perjudici de treure de les voreres a qual-sevol hora del dia la neu i fang que es dipositi en elles en els temporals i tronades que sobrevinguin.

- Les cavalleries i altres animals morts han els amos treure'ls de la població i enterrar-los en el punt que està designat.

- En cas d'incendi estan obligats a acudir al lloc de l'incendi tots els veïns i especialment els paletes, fusters i ferrers amb els estris que creen més convenients.

- Els cadàvers es duran coberts quan es condueixin a l'Església o al cementiri.

- Les sepultures han de tenir vuit pams de profunditat i per compte de l'enterraments cobrir-se amb un peu de calç viva, a fi d'accelerar els efectes de la descomposició.

- Es prohibeix pescar durant la veda, i tot l'any amb objectes il·legals i substàncies nocives a la salut

- Queden prohibits tots els jocs de carta, envit o atzar, penàndose amb la severitat de la llei a les infraccions que es cometessin pel seu ús.

- Es prohibeix caçar sense la llicència corresponent, en dies de neu, amb fures, llaços, ceps, xarxes i reclams mascles, excepte a les guatlles i altres aus de pas. No es podrà caçar des de l'1 de març a l'1 d'agost

de cada any.

- Els cafès, tavernes i qualsevol altra classe d'establiments de licors, es tancaran els primers a les 11 de la nit i els segons a les 9.

- Els gossos aniran tots en morrió.

bilitat als seus ascendents.

El 17 de juny de 1870 crea el Registre Civil. En ell han de constar el naixements, matrimonis i defuncions. Es recomana el seu control als jutjats municipals.

Eleccions Municipals en 1870

Municipi	Total	Residents	Alcaldes	Tinents	Regidors
CASP	9.951	1	3	13	17
CHIPRANA	1.607	1	2	6	9
CINCO OLIVAS	730	1	0	6	7
ESCATRÓN	2.691	1	2	7	10
FAVARA	1.979	1	2	6	9
FAIÓ	954	1	1	6	8
MAELLA	3.420	1	2	8	11
MEQUINENSA	2.822	1	2	7	10
NONASP	1.338	1	2	6	9
SÁSTAGO	3.207	1	2	8	11

- Queden obligats els pares a manar els nens a l'escola de 5 a 10 anys. Si no ho fan no podran obtenir ocupació ni gràcia especial de l'Ajuntament.

- Es prohibeix tirar pedres a tot arbre, pegar-los amb pals, pujar a ells sense necessitat, tallar les seves branques i perjudicar sense permís del propietari.

- Les cavalleries i ramats no podran introduir-se en finques alienes al gaudi de rostolls fins que s'hagi tret l'última garba de sembrats i així llavors amb permís de l'amo.

- Sent la Religió Catòlica la de l'Estat i la dels veïns d'aquesta Vila, es prohibeix l'fer burla de qualsevol acte religiosos.

- Des de les 10 del matí del Dijous Sant fins igual hora de divendres immediat, no podran transitar pels carrers, els carruatges, sense permís del Sr. Alcalde.

- En tot temps i especialment durant la Setmana Santa es prohibeix disparar petards, colpejar les portes i faltar de qualsevol manera al respecte i assossec dels veïns.

- Els carrers per on han de passar les processons han d'estar netes i expedites.

- Ningú ha de fumar ni tenir el cap cobert en públic, mentre passin les processons.

El que falti a qualsevol de les ordres municipals serà castigat d'acord amb el que determini el Codi Penal que regeixi i més amb la multa d'una a quinze pessetes.

Els insolvents patiran un dia d'arrest per cada cinc pessetes de multa, si no es pot exigir la responsa-

El Jutjat Municipal de Nonasp era la cèl•lula més petita de l'administració de justícia i per aquest motiu rebia ordres i indicacions del Jutjat de Primera Instància de Casp situat al cap de partit i de l'Audiència Territorial de Saragossa. Els càrrecs relacionats amb el Jutjat eren els de jutge i fiscal, i hi ha suplents per al cas que un o altre no poguessin complir amb la funció encomanada. Havien de ser majors d'edat, de reconeguda honradesa i estar exempts d'incapacitat o incompatibilitat per exercir el càrrec.

L'activitat al jutjat se centrava més que res, en la redacció de certificats de fe de vida de residents accidentals, de naixement, de matrimoni o de defunció; i aspectes burocràtics relacionats amb la pràctica judicial com citacions, llistes de ternes per al nomenament dels càrrecs del jutjat municipal, llistes de jurats, dades per a l'Institut Geogràfic i Estadístic, estats trimestrals i certificats de faltes.

L'Ajuntament de Nonasp havia dividit la població per a les eleccions en dos districtes i tres col•legis:

Primer Districte: Sala Consistorial. Comprénia les places Major, Sant Portomeu i Sant Joan, i els carrers Huche, Cementiri, Costa, Portal Nou, Burra, Raval, Maella, Eres Altes, Eres Baixes i Tello.

Segon Districte: Escola de Nens. Comprénia la plaça de Santa Llúcia i els carrers La Verge, Mola, Soldevila, Forn, Castell, Pomar, Vella, Presó, Teixidors, Major i Minyons.

Miguel Rams és nomenat Alcalde de Nonasp en 1871. Tomàs Franc Vallespi és el Jutge de Pau (1871-1879).

El 21 d'abril de 1872 se s'inicia la Tercera Guerra Carlista al crit de "A baix l'estranger" fent al·lusió a l'intent d'enderrocar a la monarquia d'Amadeu de Savoia.

La facció de Gramundi (maellà) juntament amb un grup de trenta cavalls que era a prop de Nonasp, va arribar per demanar racions fins Casp i pagant-, de seguida van partir a tota marxa en direcció a Maella, sempre perseguits per les Milícies de Casp.

El capitost Pau Montañés amb quaranta de cavalleria, el gruix en aquells dies de les forces a cavall de Gramundi, des dels Ports de Beseit es va dirigir a Nonasp, Favara i Maella, per després anar a dormir a Casp.

Al juny de 1872 se celebren les cerimònies religioses a l'Ermita de Sant Sebastià ja que es ralitzen obres a l'Església Parroquial.

En 1873 abdica Amadeu I i es proclama la Primera República. El Comitè Republicà Federal de Casp, juntament amb els de Mequinensa, Favara, Maella, Nonasp i Faió, llançarà un extens manifest tendent a intentar consolidar la nova forma de Govern. En ell, es pregarà als carlins que no es llancin a una guerra contra les institucions republicanes, de la qual cosa només desastres es poden esperar.

L'aversió carlista cap a la República serà total. La guerra serà inevitable.

El Baix Aragó que viu des de 1868 en una situació de guerra civil va rebre un fort ensurt quan siguin coneguts els successos ocorreguts a Batea. En aquesta localitat, a primers d'abril de 1873 el capitost carlista Panera, afusellés els Voluntaris de la República després d'haver-los desarmat. Fins aleshores, les accions dels carlins als pobles s'havien limitat a recaptar contribucions i confiscar aliments i armes, però mai a afusellar enemics indefensos.

Aquesta catàstrofe va portar com a conseqüència el replegament a Casp dels Voluntaris de Favara i Maella davant el temor d'un atac a aquesta ciutat. Des del mes de juny, la comarca pateix els efectes del control de l'Ebre per part dels carlins. Cal tenir en compte que, el riu és navegable i suposa el camí natural del comerç amb el litoral, així com el lloc per on s'exporten els cereals i sobretot l'oli cap a Catalunya. Els preus de l'oli cauran bruscament a causa de la manca de barques procedents de la part baixa de l'Ebre que pujaven en

demanda d'aquestes mercaderies. Per paliar en part aquest perjudici, l'exèrcit haurà de mantenir un destacament de dos-cents homes a Faió, custodiant les barques allí existents evitant que caiguin en mans carlines (eren emprades per subministrar armes a les partides bajoaragonesas, d'aquí l'interès dels carlins per capturar). Per tot això, les perilloses comunicacions per l'Ebre s'hauran de fer per mitjà de petites flotilles i pujar escortats per forces de l'exèrcit.

El dia 2 de setembre, Segarra i Panera entren a Maella cobrant de contribució mil duros i requisant tots els cavalls i armes existents al poble, a més de ralitzar un "acte de fe" (foguera) en el qual van ser cremats els llibres del Registre Civil, contra els quals dirigien pel que sembla les seves ires a tot arreu.

A l'octubre, Casp torna a patir un altre nou cop d'atac carlista i s'inutilitza el telègraf amb Mequinensa i Alcanyís. Partides carlines compostes per 1500 homes procedents de Catalunya al comandament del Capellà de Flix segueixen la ruta habitual: Faió, Nonasp (el 6 d'octubre van destruir tota la documentació dels Arxius de l'Ajuntament i no van permetre fer documents mentre van estar fins a setembre de 1875), Favara i Maella. D'allí es dirigiran bé a la zona del Mataranya i voltants d'Alcanyís o arribaran fins Sástago. El Capellà de Flix despertarà tal por que, a l'arribar a Favara espantarà als liberals, els quals es refugiaran a les muntanyes.

El 16 d'octubre es produeix l'atac dels carlins a Casp. La caiguda de Casp suposa la recrudescència de la guerra al Baix Aragó. Famílies senceres de liberals fugen a Saragossa.

Aquest control carlista es mantindrà fins el 25

Torre de telegrafia óptica. Lo Castellet de Faió

de febrer de 1874, encara que la guerra es mantindrà fins a 1876, la I República havia deixat d'existir en ser assaltat i dissolt pel general Pavía al Congrés dels Diputats el 3 de gener de 1874. Encara les partides continuaran actuant a la comarca fins a la fi de la guerra, no tindran la intensitat i virulència que les va caracteritzar durant l'efímera vida de la I República.

El 1875 ja dominava l'Exèrcit del Govern a Nonasp i el defensava el Cos de Voluntaris de la Companyia de Mobilització de Mequinensa.

A partir d'agost de 1875 en el marc de la Tercera Guerra Carlista la defensa de l'Ebre es convertia en una difícil tasca. Es construïran 45 torres òptiques a l'Ebre des de Saragossa fins a Amposta que poguessin comunicar per alertar els pobles i l'Exèrcit de les possibles incursions carlistes. Es van triar llocs estratègics per poder avisar amb rapidesa. Tenen planta quadrada, proveïdes de línies d'espitlleres per a la fuselleria; la porta es disposa en alt i a ella s'accedeix mitjançant una escala provisional; tot el conjunt està rematat per merlets o espitlleres de rematada. L'interior està dividit en tres parts: el primer cos destinat a magatzem, el segon per albergar la guàrdia i el terrat on es col·locava l'aparell telegràfic òptic. El material més habitual de la construcció és el mampuesto de pedra amb reforços de pedra carreu a la base, a les cantonades i a la porta. Es troben envoltades per un fossat per dificultar

i en contacte amb les torres.

En Nonasp es construeix el Castellet de Faió denominació que es deu per la seua orientació cap a Faió. El seu estat de conservació és bastant dolent, havent perdut la quasi totalitat de dos draps causa de la mala qualitat dels seus materials. Com a element a destacar cal citar la forma semicircular que té la finestra que emmarca la tronera per situar la ullera. Comunicava amb la torre de Fabara i amb la de Faió.

Casp havia d'enviar diàriament a l'Autoritat Militar, en Nonasp, mil racions de pa i dues-centes d'ordi. L'ordre és l'1 d'agost de 1875 i aquesta autoritat militar els exigeix el 26 d'aquest mes i any per a l'Hospital de Nonasp, cinc-centes pessetes, quatre matalassos, vuit llençols, vuit coixins i 8 tovallons.

Neix a Nonasp Agustín Altés Pallás (1874-1961), que arriba a ser magistrat, fundador i president del Primer Tribunal Tutelar de Menors d'Espanya. La família Altés, té un llinatge documentat que es remunta més enrere de l'any 1500. Heretats per entroques familiars, la família va posseir dues fundacions o capellanies eclesiàstiques, situades una a Torrent de Cinca i una altra a Fraga. Aquesta, que va ser l'última, es va extingir en entrar en vigor les lleis desamortitzadores.

Arran d'aquests beneficis econòmics, va ser habitual en la família l'existència de clergues i ordenats en totes les generacions i amb freqüència també l'exercici del càrrec de Justícia, que acumulava llavors la doble funció de l'alcalde i jutge. A la façana de la vella casona del carrer la Verge, figura com a escut la pedra emblemàtica, típica de les mansions aragoneses, amb els seus símbols: una arada i un bonet, indiquen la condició dels seus habitants de terratinents i clergues.

Nonasp en aquesta època, està allunyat de tot centre ciutadà de certa importància, vivia a la incomunicació i la llunyania característiques dels pobles medievals, sense línia de ferrocarril i només comunicat per camins de carro cap als veïns pobles de Batea que després enllaçava amb Tortosa, Mequinensa i Favara, que, en aquest últim, enllaçaven amb altres camins que conduïen a Saragossa, a més de les sendes i camins de cavalleries, utilitzats només per al conreu i les feines agrícoles dels camps.

Aquest mateix any es produeix la Restauració de la Monarquia Borbònica a favor d'Alfons XII.

Agustín Mora és nomenat Alcalde de Nonasp en 1876.

En 1877 hi ha un Projecte de construcció de la carretera que va de Maella a Fraga i enllaçar amb la Nacional a Barcelona, passant per La Trapa, estació de Favara i Mequinensa.

El 8 de febrer d'aquest mateix any es va pro-

Escut de pedra de la casa Altés

l'accés. Aquestes torres anaven acompanyades de llocs petits situats pròxims al riu a les zones de pas més fàcil

mulgar “La Llei Electoral” que regirà l’elecció de diputats per al Congrés. Encara que l’edat mínima era de 25 anys, estava restringit econòmicament i culturalment. En el primer tenien dret a sufragi, els que l’any anterior haguessin pagat com a mínim cinc pessetes de contribució territorial o dos anys cinquanta pessetes de subsidi industrial; com és lògic en els dos casos quedaven excloses les dones, i pel que fa al cultural, els que havien aconseguit algun grau acadèmic: professors, alts funcionaris, oficials i també clergues.

Les eleccions a Diputats duraven tres dies i les urnes només romanien obertes de 8:00-14:00, pel que després es segellaven i s’esperava al dia següent. Cada elector havia d’escriure en la papereta el nom dels elegits.

La manipulació electoral era fàcil: el fet d’haver de guardar les urnes d’un dia per l’altre, el que la majoria dels electors fossin analfabets i pocs sabessin escriure amb el que era el secretari de la taula o de l’Ajuntament el que omplia les seves paperetes, tot això eren elements favorables a la manipulació dels resultats.

L’Ajuntament, el jutjat municipal, l’Església i l’Escola, a més de ser pilars de la vida comunitària local, eren els llocs que marcaven les directrius polítiques, administratives, econòmiques i ideològiques de l’Estat.

L’Ajuntament havia empadronar les persones que naixien o s’establien en el seu terme, ocupar-se de la recaptació d’impostos, concedir permisos d’obres, demanar ajudes per als pagesos quan es produïen catàstrofes naturals, tenir cura i mantenir l’escola, gestionar els processos electorals, encarregar-se de les quintes i cridar a files.

Els padrons municipals eren llibres en els que d’una manera periòdica es consignaven dades i informacions sobre els habitants del municipi per al posterior establiment dels impostos i per controlar els electors en ocasió de sufragis.

Els pressupostos eren una previsió dels ingressos i de les despeses de l’Ajuntament per a l’exercici que s’iniciava. Perquè tinguessin validesa havien de ser signats pel Governador. Era molt comú que al final acabessin en un dèficit que s’anava acumulant als d’anys anteriors. S’utilitzava el recurs del recàrrec en determinats impostos per quadrar els comptes i eliminar el dèficit.

La contribució requeia sobre cases, solars, edificis i camps de conreu, i es feia efectiva gràcies a l’elaboració de amarillamientos (relacions numerades i per ordre alfabètic de tots els propietaris o usufructuaris d’un terme municipal), cadastres i registres fiscals. L’Ajuntament es trobava amb grans dificultats a

l’hora de recaptar aquest impost per pagar després a altres organismes o institucions superiors.

Si la contribució era l’impost directe més important, el de Consums es considerava el més productiu dels indirectes, els que pagaven tots els ciutadans sense distinció. En gravar el tràfic d’articles de primera necessitat i d’alguns de luxe, era el que més excitava els odis i les protestes de la població. El mecanisme era el següent: unes tarifes indicaven la quota i el recàrrec municipal que havia de pagar el venedor per la introducció en els pobles de determinats productes, però en definitiva era el consumidor qui havia de suportar la càrrega de l’impost.

En 1878 és triat Alcalde Enrique Franc Vallespí, en 1881 Agustín Mora i en 1882 Francisco Català.

Es dicta una ordenança en la qual s’indica que no es permetrà als gitanos residir a la població més de dos dies, llevat dels que es trobin amb veïnatge.

En 1879 es ralitzen obres a l’Ermita de la Mare de Déu de les Dos Aigües amb un cost de 240 ptes.

Seran Jutges de Pau de Nonasp: Benito Roc (1879-1881), Tomás Franc Vallespí (1881-1883) i Enrique Franc Vallespí (1883-1887).

En 1882 s’esfondra el mur de l’antic cementiri (costat nord) sobre el camí (carrer La Costa). La causa és l’esfondrament d’un vetust edifici, probablement del qual només resten els buits on es recolzaven les bigues, l’atac de les pluges amb les seves filtracions, atès que no és terra forta a causa dels diversos segles que portava d’enterraments fins a 1856, en què es va construir el del carrer de La Mare de Déu. Li donen al mur una alçada de cinc o sis metres i el despeniment de la part superior, deixa al descobert els ossos dels cadàvers.

L’Ajuntament i el Rector demanen al Bisbat la quantitat de mil cinc-cents pessetes, ja que l’ajuntament no té fons i es compromet a posar la pedra, calç, guix i les peonades que s’inverteixin en prestació veïnal, ja que si per una banda reforça la Església, d’altra evita els riscos que corren els veïns que passen per allà a causa dels esfondraments.

S’aprofita per demanar que s’arregli la volta

Rel·lotge de l’Església

Día veinte y siete de Octubre de mil ochocientos ochenta y cuatro,
 a las ocho de la noche fué muerto alevosamente dentro de su casa
 por arma de fuego Raimundo Ráfales: de cuarenta y un años de
 edad, fué hijo de los cónyuges Raimundo, y Mariana Ríos, de aquí
 y marido de Manuela Albíar; solo recibió (sub conditione) la
 Extrema-Unción, y al día siguiente por disposición de la Autori-
 dad de sepultura eclesiástica al cadáver en el cementerio de es-
 ta Parroquia: dijo siete hijos menores, Don Romualdo, Candida-
 ta Ráfales, Rosa, Joaquín, y Hilgimia Ráfales. De que certifico,
 Domingo Casanova cura

Raimundo
Ráfales
Adulto *

Del llibre de difunts. Inscripció de Raimundo Ráfales “muerto alevosamente por arma de fuego”
 del cor, que es ressent del pas del temps i s'uneixin
 les juntes de les pedres amb el convenient farciment i
 atès que a sobre hi havia la maquinària del rellotge, es
 construí un cobert o caseta per protegir-lo.

S'assenyalen els problemes que ocasionen els
 nois (escolans) al estirar les cordes del rellotge des de
 la balustrada, i per això les peses colpegen a aquesta,
 desitjant es treguin les peses per fora.

En 1883 es blanqueja l'Ermita de la Mare de
 Déu de les Dos Aigües.

Domingo Casanova Paris
 (1829-1904).
 Mossèn de Nonasp

En 1884 tenim
 una altra vega-
 da entre nosal-
 tres l'epidèmia
 del còlera, aquest
 any seran 114 les
 defuncions a No-
 nasp i 69 al se-
 güent.

Són Alcaldes
 Miguel Navarro
 i Juan Francisco
 Buisán.

Apareix en el
 Butlletí Oficial de
 la Província una
 circular subscri-
 ta pel Governador
 en què es recoma-
 na als Alcaldes de
 la mateixa, posin
 tots els mitjans es-
 tiguin al seu abast
 per tallar d'arrel

aquestes imprecacions i blasfèmies que a totes llums i
 en tots llocs es senten, amb greu perjudici de les més
 delicats sentiments religiosos.

El diari de Casp “La opinión del país” publica
 el 28 d'octubre que el veí de la Vila de Nonasp Rai-
 mundo Ráfales, va ser mort pel tret d'un arma de foc.
 Amb aquest motiu s'han fet dos presoners.

El 25 gener 1885 el Diputat a Corts del Dis-
 tricte de Casp, Sr. Barberán, presenta al Govern, un
 projecte de llei per a la construcció per l'Estat, d'una
 carretera que partint de Maella, on a d'empalmar amb
 la d'Escatrón a Gandesa de la qual només falten deu
 quilòmetres, passi per Favara, Nonasp, Faió i acabi a
 Mequinensa.

De summa importància és el projecte en qües-
 tió, ja que cinc pobles, la distància del primer a l'últim
 és de 40 km, no compten tan sols amb una mala via
 per a carruatges, i alguns d'ells, que tenen la major part
 productiva de les seves terrenys en la marge oposada
 del riu Matarranya, pateixen grans pèrdues en els seus
 interessos, per falta de pas durant llargues temporades
 de l'any.

A part d'aquests avantatges que proporcionarà
 aquesta carretera, acrecientase seua utilitat si es fixa
 en la consideració, sempre atendible pels Governos,
 que el nombre total d'habitants dels pobles que ha de
 posar en comunicació és de 10.500 aproximadament,
 tota vegada que Maella té 3.420, Fabara 1.979, Nonasp
 1.338, Faió 954 i Mequinensa 2.822.

El 17 de maig a vista del dictamen emès per la
 Comissió del Senat, ha estat aprovat i convertit en llei
 el projecte emès pel Congrés de Diputats incloent-lo
 en el Pla General de Carreteres.

El 19 de juliol el diari “La Opinión del País”

publica el següent:

“Aun cuando se asegura que en Chiprana y Sástago ha desaparecido la terrible enfermedad del cólera que ha invadido a muchos pueblos de esta provincia, tenemos que la situación de Nonaspe es algún tanto grave a ser ciertas las versiones que entre el vulgo corren.”

El corresponsal de Casp es refereix a les injeccions hipodèrmiques de morfina, amb que els metges de Nonasp procuren combatre, amb poca fortuna per cert, la malaltia que hi regnava. S'envia a Nonasp el metge José Satué, comissionat per la Diputació, perquè s'aturi deu dies i informe de l'estat sanitari d'aquest poble.

La plaça titular de Medicina i Cirurgia de la Vila de Nonasp per a l'assistència de les famílies pobres, dotada amb l'haver anual de tres-centes pessetes, consignat en el pressupost municipal, es troba vacant per renúncia del que la obtenia, advertint que aquesta població consta de 350 veïns, amb els quals s'entendrà el Professor per a la contracta de les iguals.

El 24 d'agost davant l'epidèmia de còlera que tants estralls havia causat (24 persones en Nonasp en un mes, la majoria menors de deu anys) i tants dies de dol havia proporcionat, el Govern de la província de Saragossa dicta les següents disposicions:

1ª Que les autoritats i Junes de Sanitat, per si i per mitjà dels inspectors de mercats, redoblin la seua vigilància sobre les carns, peixos, llet, fruites i llegums, cuidant de retirar de la venda sense contemplació de cap gènere, qualsevol espècie que ofereixi la més petit dubte sobre la seua salubritat.

2a Que els habitants de les cases on hagin ocorregut invasions del còlera procedeixin a verificar prolixes i eficaços per si o demanant-als alcaldes de les seves respectives localitats.

S'aconsella a tots els que s'hagin absentat de llocs epidemiados, que no verifiquin el seu retorn fins a quinze dies, almenys, després d'haver passat l'última invasió.

En Nonasp d'un total de 1.321 habitants, 128 van tenir la malaltia, dels quals van morir del 15 de juny al 19 d'octubre segons els Llibres Parroquials 53 persones, el percentatge de morts va ser el més baix del Partit Judicial de Casp. Rebrà un ajut de 240 ptes.

Mor el rei Alfons XII, quedant de Regenta Maria Cristina.

L'última nit de 1887, els gels van acabar amb les oliveres, el que va fer que molta gent emigrés. Abans de la catàstrofe dels gels, la riquesa resultava gravada per territorial, consums, cèdules personals i alfardas en un 50%; quedava al propietari altre 50% per al cultiu de les seves terres i per atendre les necessitats de la vida.

El 23 de febrer hi ha una reunió a Escatrón amb l'objectiu d'exposar al govern la situació precària de la regió olivarera; recaptar del mateix la condonació de tributs i que es formi un nou amillament per a tributar més endavant d'acord amb la riquesa que llancés. Es van llegir dos oficis dels Alcaldes de Nonasp i Maella, que excusaven seua assistència, adherint-se al acord que es prengué i delegant el primer la representació, en l'Alcalde d'Escatrón.

El 24 de juliol, el Senat aprova una esmena per la qual s'eximeix als pobles aragonesos del pagament de la contribució.

Junta Municipal 1888-1889

Jutge: Municipal Tomás Franc Vallespí

Fiscal: Municipal Francisco Alfonso Alfonso

Alcalde: Matias Latogeta Lacostena

Regidors: Enrique Franc Vallespí, Isidre Ràfels Cepera Juan Antonio Altés Albiac, Domingo Domenech Andreu

Secretari Jutjat: Agustín Mora Llop

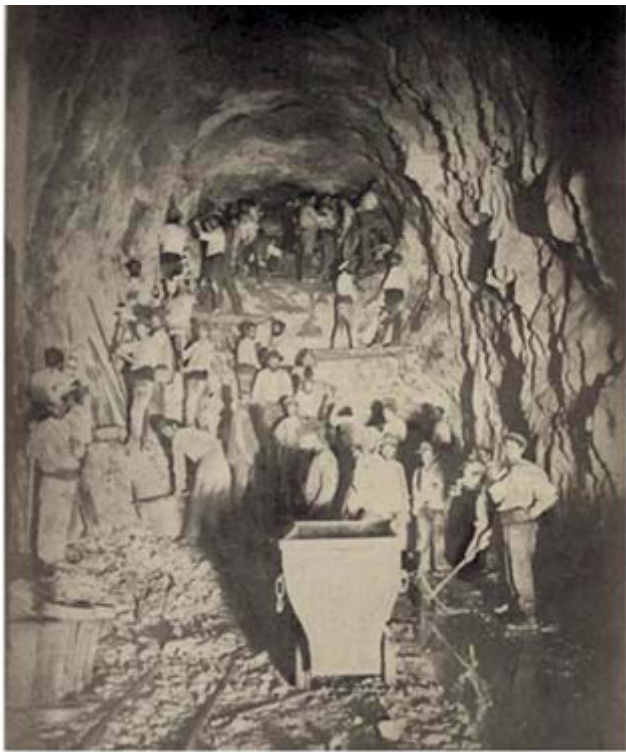
En 1888 el tren més proper per anar a Barcelona sortia de Tarragona, i per agafar-lo calia anar a peu, amb carro o cavalleria fins Faió. Després riu Ebre avall amb llaüt fins a Móra d'Ebre i, finalment, amb diligència de cavalls que deixaven davant mateix de l'estació.

S'arregla la teulada de l'Ermita.

En 1889 la població de Nonasp és de 1.321 habitants. L'aparició del mildiu amenaça seriosament i amb rapidesa sorprenent envair les vinyes, on es xifrava 1 consoladora esperança. S'aconsella als pagesos

tinguin especial cura en combatre la malaltia tot just perceben les taques característiques. Perdut l'olivar, caldrà lamentar la pèrdua del nostre vinya en 1899. El problema es solucionarà plantant vinyes d'una espècie americana

Excavación del túnel de Argentera. foto: AHF

resistent a la fil·loxera.

L'1 de setembre publica el *Diario de Zaragoza*: *"El Alcalde de Escatrón y los de otros pueblos que ocupan el trazado de ferrocarril directo entre Zaragoza y Barcelona han recibido el dinero para pagar los terrenos expropiados"*.

El 20 d'octubre la revista de Casp *"El Hambre"* publica el següent: *"Escasa va a ser la siembra este año, pues el cielo, no quiere favorecernos con la lluvia tan precisa para nuestros montes. Únicamente en la huerta es donde se va sembrando un poco, ya que no se puede destinar esta tierra a otra clase de cultivo, desde la pérdida del olivar."*

La mateixa revista el 26 gener 1890 narrava sobre la construcció del ferrocarril que estava arribant a Nonasp: *"El famoso túnel de la Argentera está próximo a terminarse. La lujosa, de grandes dimensiones y bien construida estación de Mora la Nueva, toca a su completa terminación. El magnífico puente sobre el caudaloso Ebro está sumamente adelantado y también las explanaciones, obras de fábrica y hasta las casillas de guardas. Es de creer que en el próximo verano, se ponga en explotación desde Reus hasta las márgenes del Ebro, y desde este punto a Fayón. Se ocupan de cuatro a cinco mil trabajadores"*

El 16 de març publica la següent notícia: *"Con el objeto de pactar con los Ayuntamientos la forma en que han de hacer efectivas las atenciones de Primera Enseñanza, el viernes pasado salió de Caspe para Maella, Fabara, Nonaspe, Fayón y Mequinenza, el delegado del señor Gobernador D. Guillermo Ruíz Marín ... a fin de que su viaje sea provechoso a los maestros, y se coloquen los municipios citados en situación que no desdiga*

de su reconocido celo y cultura".

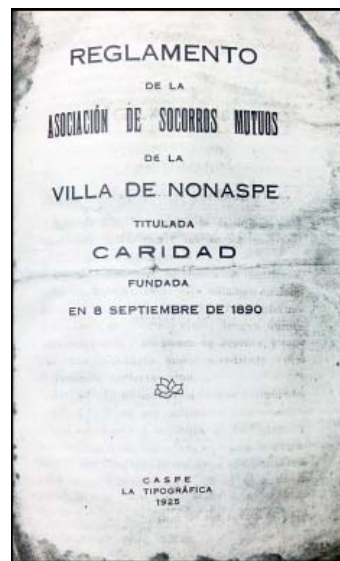
Apareix en diversos llocs del terme la plaga de la llagosta. Una gran gelada destrueix els plançons de les oliveres que s'havien gelat a 1887. S'han gelat també els sembrats d'ordi.

El 26 de juny es reforma la llei electoral. S'hi donava vot a tots els homes majors de 25 anys i amb residència des de dos anys abans al municipi. No podien votar mentre estiguessin en l'exèrcit.

La Corporació no es renovava en la seua totalitat, sinó que un any es triava alcalde i dos regidors i dos anys després es triaven els dos membres restants. En aquesta època no hi havia una gran competitivitat per aconseguir càrrecs públics, l'Ajuntament era pobre i la tasca ingrata.

Nonasp comptava amb 1.498 habitants i li corresponia un impost de 5.749 ptes (5.000 per consums, 374,50 per la quota de sal i 374,50 per la quota de alcohol). Els aprofitaments de pastures (Vall de Batea i mitjanes) es taxen per 890 ptes i es considera que hi ha 600 caps de cabrum i 275 de Major.

El 8 de setembre es crea la "Associació de Socors Mutus" de la Vila de Nonasp i titulada Caritat. El seu primer president va ser Joaquín Giner i les principals característiques del Reglament eren les següents:

- Socórrer-se mútuament els socis de malalties o mort.

- Podran ser socis tots els habitants de la Vila que vulguin i no pateixin malalties cròniques, tinguin més de 15 anys i no passin dels 60.

- El primer diumenge de cada mes, al matí, es farà efectiva la quota, que serà d'una pesseta. En deixar d'abonar 3 mesos es deixarà de pertànyer a l'Associació.

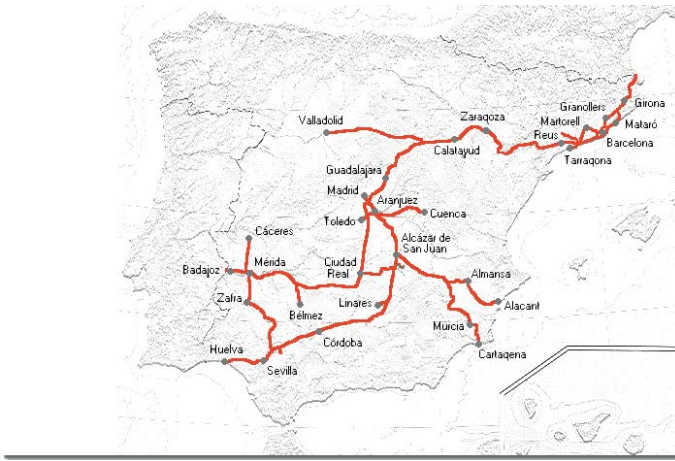
- El soci malalt, haurà d'advertir al Avisador i lliurar-li el Certificat Mèdic abans de tres dies.

- En cas de malaltia greu, a qui li correspongui haurà d'estar a casa del malalt des de la posta del sol fins a una hora abans de l'alba. El no complir aquesta obligació porta multa de 1'50 ptes.

- Si mor un soci i l'enterrament sigui en dia festiu, estan obligats a assistir tots els veïns (socis) que estiguin al poble.

- Sota multa de 3 ptes ningú podrà impedir l'entrada als altres socis a la casa quan s'estigués malalt.

- En les reunions no es permetrà discussió so-

Ferrocarrils de Madrid a Saragossa i Alacant

bre política o religió. Si algú ha de ser amonestat per això tres vegades i no obeeix, serà expulsat de la Societat.

- Tots els socis que emmalalteixin, rebran un socors diari de 0'75 ptes, que no verificarà fins a tres dies després de presentar el Certificat facultatiu. Si la malaltia excedís de 40 dies, només se li abonarà la meitat a partir del dia 41.

- No hi haurà dret a dietes en les malalties següents: bogeria, monomania, ferides per desafiament, embriaguesa, veneri o sífilis.

- Seran socis honoraris, els que renunciïn a les meritacions de la seua malaltia, els que voluntàriament es prestin a cuidar malalts per més de quatre dies i aquells que facin donatius en metàl·lic a la Societat.

- La Societat no podrà dissoldre mentre hi hagi dotze socis almenys.

Es desconeix quan va deixar d'existir aquesta Societat.

En 1891 Nonasp estava en una gran efervescència. Havia començat la construcció del ferrocarril a través del seu terme municipal per l'empresa TBF (Tarragona a Barcelona i França) que és absorbida aquest mateix any per la MZA (Ferrocarrils de Madrid a Saragossa i Alacant) que finalitzarà el tram de Casp a Faió.

A l'octubre d'aquest any, el diari d'Alcanyís "El Eco del Guadalupe" indicava el següent: "Actualmente trabajan más de 500 hombres en el ferrocarril directo sección Fabara a Nonaspe, y como de esta Villa a Fayón hace ya algún tiempo que hay otros tantos o más operarios, empieza a reinar mucha animación en aquellos pueblos. Diariamente se abren nuevas tiendas, y los días de paga parece aquello un mercado de los pueblos catalanes, tantos son los forasteros que llevan allí su género para vender."

Es construeixen els ponts sobre el Matarranya.

La població donat el caràcter de les obres, amb contracta a diferents empresaris, segons trams o ja fos túnels o ponts, a més del poble estava distribuïda per altres petits nuclis creats dins del terme, com Monfalla, Llentic, Serena, Barranc de Faió, etc., a més de diferents masies i coves excavades a la muntanya. Dels del "carril" com se'ls deia i s'inscrivía en els documents locals hi va haver en aquest període 83 naixements i 97 defuncions.

El corresponsal nonaspino escriu a la revista caspolina "La Luz" i opina el següent sobre Nonasp: *"Desgraciadamente Nonaspe es el prototipo de la suciedad. Los estercoleros están en el interior de las casas y como si esto fuese poco, se halla la Villa rodeada de una verdadera muralla de estiércol. Las caballerías muertas son arrojadas donde mejor le cuadra a su dueño, y no pocas veces tiene uno que apartar con asco la vista de las que se encuentran tiradas a menos de cincuenta pasos de las casas. El cementerio está casi tocando a las primeras casas de la calle de la Virgen, y sin que haya visos de que piensen en trasladarlo a otro punto, a pesar de las reiteradas órdenes de la autoridad superior de la provincia. Agréguese a todas estas causas el hacinamiento de gente que con motivo de las obras del ferrocarril hay en ésta."*

"Cualquier enfermedad que con carácter epidémico pudiera presentarse, haría estragos entre estos descuidados habitantes. Y lo peor de todo es, que ni nuestro Ayuntamiento, ni nuestra Junta Local de Sanidad se preocupan lo más mínimo de cosas que tan fatales consecuencias podrían tener para nosotros"

El cens per votar en Nonasp era de 334 votants.

El primer poble de la comarca que va veure passar el tren va ser Faió, el dia 1 de febrer de 1892, a les sis hores i sis minuts del matí. Va sortir la locomotora des de l'estació amb destinació a Móra. Era el viatge que inaugurava per a ús públic les estacions de Faió, Flix i Riba-roja.

El tren a Casp

Al maig es produeix l'enfonsament d'un dels túnels en construcció causant cinc morts i diversos ferits.

Un cop acabades les obres de construcció dels 40 km de via que separaven les estacions de Faió i Casp en 1893, es va procedir a inaugurar l'esmentat trajecte; qual cosa va ser tot un esdeveniment tot i ser tan diminutes les màquines i carruatges.

Barcelona i Casp estaven comunicades. El servei per a ús públic entre les dues ciutats es va posar en marxa el 15 de desembre, recurrent-tot el trajecte en cinc hores amb el tren exprés i en set amb els ordinaris. Sortien els trens de Casp un a les 5,30 del matí i un altre a les 16 hores. De Barcelona sortia el tren exprés 803 a les 14,10 de la tarda.

Aquest mateix any es fan obres a la Presó i en l'Hospici, es reparen els passos dels rius i es construeixen finestres a l'Escola de Nens. A l'any següent segueixen les obres al riu, a la Presó i a la Costa del Sot. També es fan reparacions a la Carnisseria.

Les despeses havien d'acomodar-se als ingressos municipals. Com els ingressos dels arrendaments dels béns de l'Ajuntament no eren quantitats fixes sinó que cada any variaven depenent de la subhasta, els pagaments no podien ser estables. Així es pot observar la discontinuïtat en el cobrament de salaris municipals o en el pagament de les despeses ordinàries.

Es pot deduir que les persones que obtenien un sou de l'Ajuntament no vivien amb grans comoditats sinó tot el contrari, amb grans dificultats, atès que el seu sou era satisfet quan s'havien pagat totes les altres càrregues que pesaven sobre l'Ajuntament. Així el seu salari se supeditava als ingressos que s'obtenien de l'arrendament dels llocs públics i al que restava un cop pagat els deutes de l'Ajuntament.

Una altra de les funcions encomanades als Ajuntaments era la de subministrar els efectius que necessitava l'Exèrcit mitjançant l'anomenat sistema de quintes, anomenat així perquè en teoria, el sorteig limitava a una cinquena part el nombre de persones que havien de incorporar-se a files. Encara que el servei militar es considerava obligatori, el cinquè podia buscar un substitut o pagar una quantitat en metàl·lic per ser redimit. La quantitat per lliurar-se del obligatori servei en ultramar era de dos mil pessetes, xifra astronòmica per a l'època, encara que també és veritat que molts s'embarcaven per les cinquanta pessetes que es pagaven a peu de vaixell per enrolar-se en l'Exèrcit. Les famílies pobres no podien pagar aquests diners. Les quotes desapareixeran en 1936.

Cada primer de gener, el consistori municipal, presidit per l'Alcalde, confeccionava la llista dels individus residents al municipi que, per estar a punt

de complir els vint anys, es converteixen en mossos de reemplaçament, incloent també dades com el dia i lloc de naixement, els noms dels seus progenitors, la professió, si sabien o no escriure i l'estatura. Aquesta llista es remetia després de les rectificacions de rigor a la zona de reclutament a Saragossa on més endavant, a cada un se li donava un número per al sorteig de la quota.

Un cop registrats a la caixa de reclutes, els mossos podien al·legar motius pels quals podien ser considerats exclosos total o temporalment del servei militar. Exclosos els mossos considerats inútils temporals o definitius i els que havien pagat per no incorporar-se a files, es procedia al sorteig de les destinacions.

El 14 de juliol de 1893 es va s'envia ordre de Casp al Jutge Municipal i Alcalde de Nonasp així com al Comandant del Lloc de la Guàrdia Civil de Fabara perquè amb zel i interès s'exerceixi vigilància en els cafès i establiments d'aquesta localitat per evitar que es jugui als prohibits. S'ordena practicar pels Auxiliars de l'Alcaldia una acurada i silenciosa investigació en tots els cafès i tavernes obertes al públic per tal de descobrir i sorprendre si en alguns d'aquests establiments es juga als prohibits i en cas afirmatiu impedeixin s'apartin del lloc en què es cometi l'expressat delictes les persones trobades, i segrestin els diners i objectes que

Miguel Navarro Casanova. El Tinent

en el hagués fins que es constitueixi allà aquest Jutjat Municipal, a l'efecte se li ha de transmetre immediatament l'oportú avís. Fetes les gestions en els dos cafès de la localitat no sorprèn a ningú.

Espanya va mantenir durant molts anys diversos països com colònies, producte de les diverses expansions. A finals del segle XIX, apareixeran pressions i problemàtiques en diverses zones com Filipines i Cuba ajudats pels Estats Units. Els polítics espanyols van reaccionar radicalment, intentant no cedir la independència a aquests països. S'iniciava així una guerra, per a la qual es recluten molts homes, entre ells alguns de Nonasp: Diumenge Andreu Torner, Felip Andreu Vallespi, José Roc Ràfels, Agustín Gimeno Folquer, Mariano Llop Giner, Domingo Navarro Casanova i Miguel Navarro Casanova (El Tinent) que li va ser concedida la Creu de 1ª Classe del Mèrit Militar, pel seu comportament en el bombardeig de Santiago de Cuba i Caney en 1898.

El suport dels Estats Units va ser decisiu i a l'agost de 1898 se signava la Pau de París. Espanya abandonava Cuba i venia Puerto Rico i Filipines als Estats Units per vint milions de dòlars.

A finals d'aquest segle, l'Església encara mantenia una capacitat d'influència considerable. Analitzant la situació del Baix Aragó s'escriu en 1898 el següent: "Els pagesos porten fama de molt religiosos, guarden les festes, dejunen, prenen butlles, tenen múltiples devocions, pateixen per Déu seves dificultats; no hi haurà ovelles més dòcils en cap diòcesi de Espanya. La seua fe ratlla en el fanatisme, ha enervat la seua raó fent-los fatalistes; collites, salut, negocis, tot arriba perquè sí; la voluntat de l'home res serveix. Aquesta cega credulitat fomenta errors funestos: encara pensen en bruixes i en altres éssers misteriosos que curen o danyen i l'amistat busquen decidits. "

Teòricament el nivell cultural feia fàcilment influenciable a la massa rural. Més del 60% eren analfabets entre els mossos sortejats, i la situació del sexe femení molt pitjor.

Eren anys en què les portes de l'Església Parròquial tenien capacitat d'atracció. S'hi celebraven misses, batejos, comunions, casaments, rogatives, novenes i processons que per diversos motius es passejaven pels carrers de la població.

Una altra faceta que l'Església continuava mantenint era la de pregar cantant els Goigs, Salves, Cobles i altres mostres de la religiositat popular.

Fins iniciar-se el registre civil en 1870, era l'Església qui controlava el nombre de naixements i defuncions.

Les Confraries eren associacions de seglars que tenien els seus propis estatuts i reglaments, sent els encarregats de dinamitzar la vida de la parròquia i fan obres de pietat i caritat. La dona serà més practicante i la transmissora de la ideologia religiosa als fills.

L'Ensenyament Primària corria per compte de l'Ajuntament, el que suposava i garantia dificultats econòmiques. L'escola pública es trobava en mal estat; els pares no es preocupaven l'hagut de. Ells eren els primers culpables de l'abandonament escolar. Era molt crescut el nombre de faltes d'assistència, a la qual cosa només els pares podien posar-hi remei. La situació pedagògica obeïa al fet que els pares, fent ús de les seves potestats, manaven als seus fills des de molt petits al camp. Hi ha Escola de Nens i de Nenes, regides pels mestres Enrique Soria i Purificació Calved.

Aquest mateix any l'Alcalde de sol·licita el trasllat de les classes al Castell, per amenaçar ruïna l'edifici on s'imparteixen a la plaça de Sant Bartomeu.

En la Visita Pastoral de 1898 se cita que malgrat que l'edifici de l'Església és solidíssim, indica que a les teulades creix l'herba i això ocasiona que en no poder córrer bé l'aigua de pluja produeixi goteres i filtracions que amenacen sobretot la escala de la començada torre i les Capelles del Roser i Sant Joaquim. L'escala del cor està ruïnosa, sent perillós pujar per ella si no és acostant-se a la paret. Es dona més prioritat a l'arranjament de les teulades.